

Az Őrség és a Batthyányak küzdelme

Legendateremtés kontra jogtörténet

Jelige: Gutta cavat lapidem

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS.....	4
1. AZ ŐRÖK ÉS AZ ÁRPÁD-KORI HATÁRVÉDELEM	6
1.1. A KORAI HATÁRVÉDELEM.....	6
1.3. A TÁRSADALMI STRUKTÚRA VÁLTOZÁSA A 13-14. SZÁZADBAN	10
2. A SPECULÁTORI JOGÁLLÁS MEGVÁLTOZÁSA	12
2.1. VÁRJOBBÁGYOK NEMESÍTÉSE	12
2.2. A VAS MEGYEI ZALAEWR NEVŰ ŐRÖK ADOMÁNYOZÁSA	13
3. AZ ŐRSÉG ÉS A BATTHYÁNYAK	17
3.1. AZ ELSŐ 150 ÉV A BATTHYÁNYAK URALMA ALATT	17
3.1.1. <i>Batthyány I. Ádám főkapitány és a birtokszervezés.....</i>	<i>18</i>
3.1.2. <i>Az őrségiek 7 éves küzdelme</i>	<i>22</i>
3.2. A KÖVETKEZŐ 150 ÉV A BATTHYÁNYAK ALATT.....	30
3.2.1. <i>A Batthyányak és az őrségiek a Rákóczi – szabadságharcban.....</i>	<i>30</i>
3.2.2. <i>A protestáns Őrség</i>	<i>32</i>
3.2.3. <i>Az őrségi jobbágyság helyzete a 18. században</i>	<i>33</i>
3.2.4. <i>Batthyány család és az őrségiek újabb pere</i>	<i>34</i>
3.2.4.1. <i>A táblai per szakaszai</i>	<i>36</i>
ÖSSZEGZÉS	39
IRODALOMJEGYZÉK	41
LEVÉLTÁRI FORRÁSOK:	43
TÖRVÉNYEK:	44

„Régi dicsőségünk, hol késel az éji homályban?
Századok ültenek el, s te alattok mélyen enyésző
Fénnyel jársz egyedül.”

(Vörösmarty Mihály: Zalán futása)

Bevezetés

Dolgozatomban a nyugati határvédelem egykori őreivel, az őrségi speculatorokkal foglalkozom. Ez a tájegység mai napig nevében hordozza, hogy lakói egykor katonai szolgálatot teljesítő kiváltságos népelemek voltak. Az Őrséget mint történeti fogalmat használom, ami 18 falut jelent. Ez a 18 falu: Szalafő, Őriszentpéter, Ispánk, Kistrákos, Szaknyér, Nagyrákos, Pankasz, Szatta, Kerkáskápolna, Bajánháza – Senyeháza – Dávidháza - Kotormány (ma e négy falu együttesen Bajánsenye), Kerca - Szomoróc (ma Kercaszomor), Hodos, Kapornak és Bükalja (ma Domonkosfa része).

Számos legenda kapcsolódik az őrségi örökhöz. Munkám elkészítésekor azt a célt tűztem ki, hogy az Őrség történetével összefüggő legendák valós magját elkülönítsem a folklorisztikus elemektől. Ezeket a legendák által közvetített történeteket jogtörténeti szempontból vizsgáltam. Arra a kérdésre kerestem választ, hogy mi az igazság abban, hogy az Őrség lakói nemesek voltak, és valóban a Batthyány család kényszerítette-e őket jobbágysorba. Feltételezésem szerint nincs jogtörténetileg megalapozott bizonyíték ezekre az állításokra.

Tanulmányom két fő részre tagolódik. Az első részben az Árpád-kori határvédelem megszervezésétől a speculatori jogállás elvesztéséig tartó folyamatot igyekeztem bemutatni a legújabb történelmi, régészeti illetve topográfiai kutatások alapján. A második részben azt a 300 évet kíséreltem meg elemezni, amely a már jobbágysorba került őrségieknek földesuraikkal, a Batthyány családdal való küzdelméről szól. Itt külön hangsúlyt kaptak a két fél között az úriszéken, valamint a Királyi Kúrián folyó perek.

Kutatómunkám kiindulópontját Stahl Ferencnek a Vasi Szemlében 1974-ben megjelent tanulmánya jelentette, ám az azóta feldolgozott levéltári anyag vizsgálatával próbáltam pontosabb képet adni a témáról. A MOL Batthyány család levéltárának anyagából használtam fel iratokat, valamint nagy segítségemre volt a Középkori Magyarország Levéltári Forrásainak Adatbázisa is. Értekezésem elkészítéséhez a levéltári források mellett jogtörténeti, helytörténeti, hadtörténeti és agrártörténeti szakirodalmat is felhasználtam.

A Batthyány család történetével több szakember is foglalkozott már, mint hadvezéreket, a haza szolgálatában álló főurakat, politikusokat mutatták be őket. Én arra törekedtem, hogy a témaválasztásomnak megfelelően, mint földesurakat mutassam be a

család tagjait, ezáltal is gazdagítva a Batthyányakról az évszázadok során kialakított képet.

1. Az őrök és az Árpád-kori határvédelem

1.1. A korai határvédelem

Herényi István szerint 955-ig az őrszolgálat megszervezésének az volt a célja, hogy gondoskodjon a törzsi hadsereg biztonságáról. A hadsereg ilyen jellegű védelméről már Bölcs Leo Taktikájában¹ is szó esett. Ezen kívül a vaslelőhelyek, vastelepek védelme is feladatuk volt (pl. Vasvár). A szerző szerint ezeket a meglévő őrségeket bízták meg később határőri szolgálattal.² Végig a gyeplővonal³ mellett – de különösen a kapuknál és a természet általa kevésbé védett vidékeken – védelmi céllal letelepített népek, határőrök, őrök (*speculatores*) éltek.⁴ A nyugati határvédelem ősi szervezetére utal az Őrség, a burgenlandi Alsó- és Felsőőr és Kapuvár neve is.

A nyugati védelmi vonalat Vasvárnál földtöltésből és faszerkezetből álló úgynevezett Nagy – árok (*magnum fossatum*), újabb keletű nevén Római sánc vagy Vasvári sánc zárta le. A majd 8 kilométeres összefüggő sáncépítményen egyetlen átjáró volt, az a pont, ahol a Katonák útja⁵ haladt. Ezt a bizonyára erősített átjárót a mai napig Vaskapunak nevezi a népnyelv. Hasonló védelmi vonal nyomai maradtak fenn Muraszombat környékén, az egykori stájer-magyar határon, ahol a Redege (Radkersburg) irányába vezető átkelőt a középkori oklevelek Német kapu néven említik. A két védelmi vonal között helyezkedik el az Őrség, amelynek katonáskodó népelemei a vasvári ispánnak alárendelt őrnagy vezetésével látták el a közbeeső útszakaszok ellenőrzését.⁶ Az újabb történeti, régészeti és topográfiai adatok alapján feltételezhető, hogy a vasvári sánc egyik tagja a nyugati gyeplő Dunántúlon végigvonuló sáncrendszerének, annak egyik

¹ „Előőrseiket egymástól nagy távolságban állítják fel, hogy könnyűszerrel meg ne lephessenek.”. 53. MARCZALI HENRIK (szerk.): *A magyar történet kútfontainak kézikönyve*. Históriaantik Könyvesház Kiadó, Budapest, 2011. 16. o.

² HERÉNYI ISTVÁN: *Magyarország nyugati végvidéke*. Argumentum Kiadó, Budapest, 2007. 43-44. o.

³ A honfoglalók szálláshelyeiket széles, olykor több nap járóföldnyi sávval (ennek java része sűrű, járhatatlan erdőség vagy mocsár volt) választották el a szomszédságukban élő népektől. Ahol nem volt ilyen terület, ott hatalmas védműveket, torlaszokat emeltek. Ezek voltak a gyeplők. Az ezeken túli lakatlan területeket pedig gyeplőlévének nevezték.

⁴ *Őrök földje*.

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/100_falu/Szentgyorgyvolgy/pages/003_orok_fol_dje.htm (2011.12.28.)

⁵ Vidékünkön a Rába és a Zala vízgyűjtője között természetes átjáróként emelkedik ki a Vasi-Hegyhát. Ez az északkelet-délnyugati dombvonulat jelölte ki annak a távolsági útnak a nyomvonalát, amelyet ma Katonák útjának nevezünk.

⁶ *Falvak a sánc mögött*.

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/100_falu/Oszko/pages/004_falvak_a_sanc_mogott.htm (2011.12.28.)

belső védelmi vonalát alkotta. Védelmi szerepét az oklevelek és a régészeti anyag alapján nagyjából a 12. századig teljesítette. A vasvárihoz hasonló faszerkezetű vörös sáncok⁷ építési korát a kutatás a 10-11. századra keltezi. A vasvári sánc lineáris védelmi vonal, amely egy dél-nyugat felől jövő támadás ellen védett. A Rába és a Sárvíz között az egyetlen lehetséges közlekedési utat zárta le és ellenőrizte, amelyen az ország belsejébe lehetett eljutni. A vasvári sánc északi végénél feküdt az ispánsági központ. Figyelemreméltó, és a szoros kapcsolatra utal az ispánsági központ és a kapu hasonló elnevezése is: Vasvár - Vaskapu.⁸

Történetírásunk a korai (10-13. századi) magyar területi alapokra helyezett kormányzás legfontosabb intézményeként a vármegyét és várispánságokat tartja számon. A történészek eltérő tartalommal használják ezeket a fogalmakat. Kristó Gyula, Tringli István és Zsoldos Attila tanulmányai alapján próbálom meghatározni, hogy mely intézményhez köthetők az Őrség területén szolgáló örök. (Az Őrség elnevezés csak a XV. századtól létezik. 1414-ből származó átiratban szerepel először az Őrség elnevezés Ewrsegh alakban.)

Kristó Gyula szerint nehézséget okozott a vármegye és a várispánság közötti különbség felismerésében az, hogy a latin terminológiában mindkét szervezetet azonos névvel illették: *comitatus*.⁹ Az Árpád-kor korai szakaszában a vizsgált intézmények kapcsolatát Tringli István a következőképpen foglalja össze: majdnem minden vármegye várispánság, de nem minden várispánság vármegye. Ahhoz, hogy a várispánságból vármegye legyen, ugyanis szükség volt egy másik összetevőre is, magára a megyére.¹⁰ A kétféle várszervezet egyrésztől abban különbözött egymástól, hogy összefüggő vagy szórt területtel rendelkezett-e, másrészt a vármegye területébe, a vár határain belül (azaz a vármegyében) fekvő összes terület beleszámított, tehát magában foglalta a királyi rendelkezésű birtokokon kívül az egyházi és a magánföldesúri földeket is. A vármegye ispánja az egész vármegye területére kiterjedő hatáskörrel valósította meg a közigazgatási és bírói feladatait. István vármegyéinek (várispánságainak) többsége határvármegye volt. Ez azzal függ össze, hogy az első király korában kialakult vármegyék az ország középső

⁷ Az elnevezés magyarázata: a faszerkezet belsejét kitöltő földet vörösre égették ki. Máig tartó régészeti vita, hogy már az építkezésnél kiégették-e az anyagot, vagy későbbi támadások során égett-e meg.

⁸ Kiss Gábor - Tóth Endre régészek kutatásai.

http://forestpress.hu/jie_hu/index.php?option=com_content&task=view&id=11548&Itemid=70
(2011.12.28.)

⁹ KRISTÓ GYULA: *Magyarország története 895-1301*. Osiris Kiadó, Budapest, 2007. 102. o.

¹⁰ TRINGLI ISTVÁN: *Megyék a középkori Magyarországon*. In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei 27. (2001) 19. o.

területéről legyezőszerűen kinyílvá foglalták magukban a határvidéket. Ez furcsa alakú vármegyéket eredményezett. A határvármegye latin neve egy szerémségi főesperesség nevében (*Marchia*) maradt fenn.¹¹ Léteztek olyan várispánságok is, amelyeknek voltak várföldjeik, saját szervezetük, de megyéjük nem volt. Ilyen volt például Galgóc és Karakó.

Kristó Gyula Vasvár megyéjének kialakulását tanulmányozva az Árpád-korban előforduló *comitatus*, *parochia*, *provincia* elnevezéseket említi. A megye ispánjával 1108 óta találkozunk.¹² A vasvári földváról nincs régészeti kutatáson alapuló adat, ellenben Vasvár települést, a váralját (*suburbium*) gyakran emlegetik Árpád-kori okleveleink. Kutatásai alapján megállapítja a szerző, hogy Vasvár határvár volt. A vasi várszervezetről ránk maradt adatok alapján azt a következtetést vonja le, hogy a várszervezet élén a várjobbágyok, illetve a szent király jobbágyfiai¹³ (*fily iobagionum sancti Regis*) álltak. A várszervezet tömegét a várnépek (*cives, castrenses, populi castris, burgenses*) alkották. Külön szól az okmány a vasi vár hospeseiről és őreiről, valamint a Rába-híd őreiről, szekérgyártóiról. Az örök viszonylag gyakori szerepeltetése arra mutat rá, hogy a nyugat-magyarországi határvédelem az egyes határvárokhoz kapcsolt népek (örök) feladata volt a tatárjárást megelőzően, de még huzamosabb ideig azt követően is.¹⁴

Ezzel szemben Zsoldos Attila Árpád-kori határvédelem intézményeivel foglalkozó munkájában azt fejt ki, hogy: „akár megyével együtt, akár attól függetlenül megszervezett, s határvédelmi feladatokat (is) ellátó várispánságok várai magától értetődően határváraknak is minősíthetőek lennének, ez azonban nem kívánatos terminológiai zavart támasztana. Ebben az esetben ugyanis elsikkadna, de mindenesetre túlságosan a háttérbe szorulna az az éppen nem elhanyagolható körülmény, hogy ezek a várak nem önmagukban álltak, hanem egy-egy népekkel és földekkel rendelkező ispánság központjai voltak. A határvár kifejezést ezért célszerű azon erősségek megjelölésére

¹¹ Kristó: i.m. 106. o.

¹² Kálmán, Magyarország, Horvátország és Dalmácia királya 1108. május 25-én, pünkösdi hétfőn az Adriai-tenger partján, Trau (ma: Trogir) városában megerősítette a település kiváltságait. Környezetében volt Lőrinc esztergomi érsek, János nádor és öt név szerint megnevezett ispán. Valamennyien jóváhagyták a király döntését: "Ego Ugudi Vvasuariensis comes laudo et confirmo" - szerepel az oklevél záró bekezdésében. Ez Vasvár és Vas megye legrégebbi fennmaradt említése. A latin nyelvű későbbi forrásokban *Castrum Ferreum* néven szerepel. Dénes József: A vasvári ispáni vár és a várispánság története. In: Fejezetek Vasvár történelméből. Szerk.: Pusztay János. Documenta Savariensia 2. Szombathely, 2001. 15.o.

¹³ A várszervezet szűkebb értelemben vett népei közt a 13. század elejétől jól megfigyelhető hármas tagolódás alakult ki: várjobbágyok, kelt jobbágyfiúk és várnépek. A várispánságok előkelő hadakozó rétege, a várjobbágyok, kivételezett jogállásukat a 13. század elejétől kezdve Szent Istvántól eredeztették, magukat a szent király jobbágyainak nevezték. (Tringli: i.m. 16. o.)

¹⁴ KRISTÓ GYULA: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988. 274. o.

fenntartani, amelyekkel kapcsolatban felmerül a határvédelmi funkció lehetősége, ám anélkül, hogy a vár ispánsági központ lenne.”¹⁵ A szerző a vasi várszervezetet várispánságnak tekinti.¹⁶ A vasi várispánság földrajzi fekvéséből adódóan határvédelmi feladatokat is ellátott, tehát határvárispánság volt. Ispánsági népei között ott találjuk a határőrökként azonosított örök (*speculatores*) és lövők (*sagittarii*), valamint a várispánság tisztségviselőinek sorában szerepel az őrnagy (*maior speculatorum*).

Az őrségi örök legkorábbi említése 1208-ból való, II. András király Miklós vasvári ispán javára kiállított adományozó oklevelében olvashatjuk: „Az első határjel elindul Szent Venceltől az úton kelet felé, és elhatárolja az örök *Kurcite* (Kerca) nevű faluját.”¹⁷

A következő kérdés, amit Zsoldos Attila körüljár az az, hogy hol helyezkednek el a határvidékek őrei az ispánsági népek között. Szent László törvénycikkelyének (II. 17.) a *confiniumok*¹⁸ szervezetére vonatkozó adatai szerint a *confiniumok* élén ispánok (*comites*) állottak, a határ őrzésének feladatát pedig „a határvidékek őrei, akiket közönségesen öröknek mondanak” (*custodes... confiniorum, qui vulgo ewrii vocantur*) látták el. Ha a „határvidékek őrei” várnépbeliek voltak, akkor szükségképpen ispánjuk is várispán volt.

A *confiniumok*nak a megyéjük központi területeitől való távolsága lehetett elsősorban az a tényező, amelynek következtében az őrnagy (*maior speculatorum*) tisztség kifejlődött. E sajátos tisztségről a vasi várispánság Mogyorósdon élő őreinek (*speculatores de Monorosd*) köteles szolgálatait (*condiciones ac debita*) írásba foglaló 1270. évi kiváltságlevelél alapján alkothatunk képet.¹⁹

Az oklevél részletesen felsorolja az őri állapothoz kapcsolódó jogait is: királyi adózás alóli mentesség, tized megváltása, a rendkívüli hadiadónak csak a felét adják, saját bíráik bíraskodnak felettük, rendkívüli szolgáltatásokat csak a király kérhet tőlük. Stahl Ferenc szerint az intézkedések a nemzetségi szervezet felbomlására utalnak: a közös földtulajdon megszüntetése (földjeiket egymás közt felosztva és ne nemzetségenként közösen

¹⁵ ZSOLDOS ATTILA: *Confinium és marchia*. Az Árpád-kori határvédelem néhány intézményéről. In: *Századok* 134. (2000) 1.sz. 90. o. (Zsoldos 2000a)

¹⁶ ZSOLDOS ATTILA: *A vasi várispánság felbomlása*. In: *Vasi Szemle* 54. (2000) 1.sz. 27. o. (Zsoldos 2000b)

¹⁷ MAYER LÁSZLÓ - MOLNÁR ANDRÁS (szerk.): *Források a Muravidék történetéhez*. Szöveggyűjtemény. 1. kötet. Szombathely-Zalaegerszeg, 2008. 40-41. o.

¹⁸ *Confinium* jelentése: a „határvidékek” (*confinia*) az ország határai mentén elterülő vármegyék területéhez tartoztak, s ez az a körülmény, ami ezeket a megyéket határvármegyékké tette. A *confiniumok* katonai szervezete ezen vármegyék várispánságainak részeként működött. Zsoldos (2000a) 108. o.

¹⁹ Zsoldos 2000a. 110. o.

birtokolják), a magántulajdonon alapuló öröklési rend bevezetése (az elhunyt után a fiág s nem az őrnagy vagy az ispán örököl).²⁰

Az örök a várszervezet népeinek hierarchiájában a várnépbeliekkel azonos fokon álltak. Helyzetük annyiban lehetett kedvezőbb a várnépbeliek átlagánál, amennyiben fegyveres szolgálatuk megbecsültebbnek számított a várnépbeliek többségét terhelő officiumokhoz képest, jóllehet a várjobbágyi szabadságok által biztosított szintnek még így is alatta maradt. Az őrnagy egyszerre volt az örök közvetlen várszervezeti előljárója – a száznagy helyett – és az ispáni hatalom képviselője a távoli confiniumon.²¹

Az Őrség településneveinek vizsgálatakor külön figyelmet érdemelnek a víznévi eredetű helynevek. Megfigyelhető, hogy az örök korai említése víznevekhez kapcsolódik: az örök *Kurcite* (Kerca) nevű faluja (1208), monyorosdi örök (1270), *zalaewr* (1391). Mind a három esetben pataknévről van szó. A zala megyei örökkel kapcsolatban is van hasonló adatunk: Kerka-menti örök (1257). Ezek az adatok arra utalnak, hogy az öröket folyó-és patak völgyenként szervezhették meg.²²

1.3. A társadalmi struktúra változása a 13-14. században

Az Árpád-kori királyi várszervezet felbomlását a kutatók egy része (Reiszig Ede, Lederer Emma) szerint a királyi adománypolitikában a 13. század elejétől bekövetkező változások eredményezték. II. András nem csak lényegesen több birtokot osztogatott híveinek, mint elődei, hanem adományai megtételekor igénybe vette a várispánságok földjeit és népeit is, jóllehet a jelek szerint ez mindaddig nem volt szokásban.²³ Ismételten utalnunk kell itt arra az 1208-ban kelt oklevélre, amelyben II. András Miklós vasvári ispánnak adományozott birtokokat. Ebből az oklevélből megtudjuk, hogy az adományos a birtokot korábban szerzett érdemeinek jutalmaként, minden további ellenszolgáltatás nélkül kapta (tisztá adomány). „Hűséges hívünknek, Miklós vasvári ispánnak nekünk sokszor teljesített hűséges szolgálataiért egy bizonyos Lindva nevű földet, amely Vasvárhoz tartozik, és amely szolgálattévőnké volt, akit Wolpachnak neveztek, neki és

²⁰ STAHL FERENC: *Az Őrség jogállása*. 1. rész. In: *Vasi Szemle* 28. (1974) 2. sz. 222. o.

²¹ Zsoldos 2000a. 112. o.

²² KISS GÁBOR – ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS: *A Vas megyei Őrség településnevei*. In: Hoffmann István – Tóth Valéria: *Helynévtörténeti tanulmányok* 3. <http://mnytud.arts.klte.hu/ht/3/ht3.pdf> (2012.01.04.)

²³ Zsoldos 2000b. 27. o.

általa örököseinek adományoztunk örökjogon birtoklásra, és elrendeltük, hogy őt ennek a földnek a birtokába a mi poroszlónk Győcse fia, Ivahon vezesse be.”

Mások (Holub József, Kristó Gyula) ellenben csak a 13. század második felének fejleményeként írták le a fent említett változásokat, s más tényezőknél - például a várjobbágyság nemesítésének - is részt adtak a folyamatban. A vasi várispánság felbomlásával kapcsolatban két oklevelet érdemes összevetni. V. Istvánnak az őrimagyaródsdi örök számára 1270-ben kiállított kiváltságlevele, - ahogy azt már az előző fejezetben ismertettem - részletesen meghatározza a vasi várispánság magyaródsdi őreinek (*speculatores de Monorosd*) a jogait és kötelezettségeit, leszögezi, hogy az örök közvetlen előljárójának, az őrnagynak a birtokos várjobbágyság köréből kell kikerülnie (*maior speculatorum, qui de possessionatis iobagionibus castri esse debet*), akinek felettese a vasvári ispán. Ez a kiváltságlevél azt tanúsítja, hogy 1270-ben a vasi várispánság még működésben lévő szervezet volt.²⁴

Teljesen más helyzet tárul elénk 1327-ben, amikor a Kőszegiek²⁵ Vas megyei uralmának felszámolását követően I. Károly király rendezte az Újvár és Borostyán várak között élő örök (*spiculatores nostri, qui inter castra Viuar et Borostyan vocata residencias et possessiones haberent vel habere dignoscerentur*) helyzetét, s parancsot adott az idők során szétszóródott örök összegyűjtésére. Károly a feladat végrehajtásával felsőőri Péter fia Miklós ispánt bízta meg, akit az örök közül kiemelve megnevesített, és kapitánnyá az örök élére állított (*quem capitaneum ipsorum spiculatorum ... constituimus esse et existere*). „Abból a körülményből, hogy 1327-ben - ellentétben a királyi várispánságok hagyományos rendjével - nem egy várjobbágyság, hanem egy nemesített őr volt az örök vezetője, egyértelműen kiviláglik, hogy akkor már nem létezett az az intézmény, tudniillik a vasi várispánság, amelynek szervezetéhez az őrnagyi tisztség az örököt kapcsolhatta volna. Ily módon tehát előttünk áll a vasi várispánság felbomlásának *terminus post quem*je (1270) épp úgy, mint a *terminus ante quem* (1327) is.”²⁶

Az ország védelmi rendszerének az átalakítása tehát a király számára nem tette feleslegessé a régi örököt, mert fontos szerepük volt a várurak önálló hatalmi törekvéseinek féken tartásában. Ezt ismerte föl Károly Róbert király, és 1327-ben

²⁴ Zsoldos 2000b. 28. o.

²⁵ 1292-ben II. Károly nápolyi király és felesége, Mária - V. István leánya - Héder nembéli „Kőszegi” Jánosnak és fiának, Gergelynek adományozta a soproni és vasi ispánságot.

²⁶ Zsoldos 2000b. 29. o.

visszatelepítette a Felső-Őrségbe az elvándorolt népességet. Mindez megerősítette az országrész önállóságát, és jó időre kizárta függését a környékbeli váruraktól.²⁷

A várföldek eladományozása mellett a nemesítések is hozzájárultak a várispánságok felbomlásához, hiszen ezáltal jelentősen csökkent az ispánsági földek és népek száma. A szerviens általában két úton juthatott el a nemes jogállásba. Az egyik út az volt, hogy külön királyi közbeavatkozás nélkül megkapta mintegy a társadalomtól a nemes minősítést. Ez természetesen a királyi szerviensek tehetős, az előkelőkhöz legközelebb álló képviselőinek sikerült. A kevésbé tehetős szerviensek úgy érték ezt el, hogy az 1240-es évektől kezdődően nemes szervienseknek (*nobiles servientes*) kezdték nevezni magukat. A nemes és a szerviens lassan egymással egyenértékű fogalommá vált. A köznemességet alkotó más elemek (várjobbágyságok, különféle királyi népek, közöttük az örök) általában királyi beavatkozással jutottak a köznemesség sorába. IV. Béla, V. István és kiváltképpen IV. László korából maradt ránk sok nemesítő oklevél.²⁸ A több ágból kialakuló köznemesség egygyé forrása természetesen nem következhetett be néhány rövid évtized alatt.

2. A speculátori jogállás megváltozása

2.1. Várjobbágyság nemesítése

A várjobbágyság számára a 14. század második felében zárult le az országos nemességbe vezető út. Ugyancsak a nemességre emelést szorgalmazták a helyi kiváltsággal rendelkező királyi népi elemek, a szepesi tízlándzsások, a turóci és lipcsei jobbágyságok, akik a király szolgálatában katonáskodtak.

Az Őrség történetével foglalkozó régebbi művek²⁹ nem tesznek említést arról, hogy az őrségi örök közül bárkinek is sikerült volna nemesi rangra emelkednie. Csak a néphagyomány emlegette, hogy 103 nemes élt az Őrségben. Azonban az okleveles adatok alapján egy esetről tudunk: 1364-ben I. Lajos király Órnagy Miklós fiát, Saska Pétert

²⁷ Alsóőr. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/kulhoni_magyarsag/2009/Alsoor/pages/004_pusztulas_es_ujjaszuletes.htm (2012.01.10.)

²⁸ KRISTÓ: i.m. 2007. 256. o.

²⁹ DÖMÖTÖR SÁNDOR: *Őrség*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1960. *Eőrségnek Leirása ugy mint: Annak Természete, Története, Lakosai ezeknek szokásai, nyelv szokása a' mellyeket öszve szedegett Nemes-Népi Zakál György: 1818-dik Esztendőben. Őrségi Baráti Kör, 1985. STAHL FERENC: Az Őrség jogállása. 1.-3.rész In: Vasi Szemle 28. (1974)*

veszi ki a zalafőőri³⁰ (Zalafeweur) szolgálat alól, és a Vas megyei Szentpéterben bírt birtokrészeivel a nemesség sorába emeli.³¹ Az oklevél³² fordításakor derült ki, hogy nemcsak Saska Pétert, hanem: „Saska Pétert és ... hasonlóképp Saska Pál fiait, ugyanennek a Péternek az unokatestvéreit ... kivonjuk, felmentjük, kiemeljük és kivesszük” az „örök küldetése alól.” A „nemesség és szabadság címét és privilégiumát (*nobilitatis et libertatis titulo et privilegio*) örök időkre megszerzik, és hálát adnak nekik az igazán első és régiek, a mi birodalmunk nemesei a királyi zászló alatt harcolva igen örvendeznek és élnek az általunk adott privilégium védelmének közbenjáró oltalmával...” Saska Péter „ajánlásra méltó érdemei” (*commendabilibus meritis*) miatt került a nemesség sorába. Az eredeti oklevél megerősítését azért kéri Őrnagy Miklós fia, Saska Péter, (*Petrus dictus Saska filius Nicolai Ewrnog dicti provisor Curie*) mert „magával akarja vinni a hadjáratokba”. Ezért az esztergomi káptalan úgy határozott 1365 húsvétja után: „ugyanennek az értelmét szóról szóra mi tartattunk méltónak, hogy a mi kiváltságlevelünkbe beszurjuk és áttegyük.”

Az oklevél alapján megállapíthatjuk, hogy az őrségi örök 1365-ben még őri szolgálatot teljesítettek ezen a vidéken. Ám szerepük a határvédelem korszerűsítésével egyre csökkent, a király számára már nem jelentettek nélkülözhetetlen katonáskodó réteget. Azt, hogy Saska Péter és rokonai esetében mit takart az „ajánlásra méltó érdem” nem tudjuk pontosan. Az őrségiek jogállásának megváltoztatásában a későbbiekben ez az oklevél semmilyen szerepet sem töltött be. Ha analóg helyzetet vizsgálunk, akkor utalnunk kell felsőőri Péter fia Miklóssra, akit I. Károly az örök közül kiemelt és megnemesített. A 16. században a felsőőriek a birtokukban lévő speculatort nemesítő oklevél alapján érték el azt, hogy a nemesi közösséghez tartozzanak.

2.2. A Vas megyei zalaewr nevű örök adományozása

Az 1391. november 23-án Budán kelt oklevélből³³ tudjuk, hogy a Vas megyei zalaewrök (Szalaőrök) adományként Sarói László temesi ispán kezébe kerültek. „Zsigmond király hűséges szolgálatai fejében Mária királynő tudtával és jóakarásával,

³⁰ Szalafő falu a Zala folyó forrásánál található. A Zala folyó név népnyelvi változata a Szala szóalak. Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 592. o.

³¹ KISS GÁBOR – ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS: i.m. <http://mnytud.arts.klte.hu/ht/3/ht3.pdf> (2012.01.04.)

³² MOL, DL 41618. Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Internetes kiadás (DL-DF 5.1) 2009.

³³ BORSA IVÁN (szerk.): *A Balassa család levéltára 1193-1526* (MOL kiadványai 2. sorozat : Forráskiadványok 18. 1990) =BL 199.

valamint a főpapok és bárók tanácsából a Vas megyei *zalaewr* nevű öröket (*universos spiculatores nostros vulgariter zalaewr nun-cupatos*) felmentvén őket az őri szolgálat igája, állapota és terhei alól, földjeikkel és mindenféle ingatlanaikkal együtt Sarow-i Péter fiának: László (*magnificus*) temesi ispánnak adja adományba, és az adományról privilegium kiállítását ígéri.”

Szintén 1391-ben Németújvár várát³⁴ is Sarói László szerezte meg. 1392. februári keltezésű Kismartonból származó oklevélből megtudjuk, hogy az örök Zsigmond királyhoz fordultak, mert szerintük őket „László csalárd módon (*subrepticie*) és jogtalanul kérte adományul”. Panaszukat azzal indokolták, hogy „eddig őket egy király sem adományozta senkinek, szabadok és őri szolgálatra rendelték voltak”. Az oklevél átiratából értesülünk még arról is, hogy az örök jogállásuk megváltozása miatt a birtokba „beiktatását megakadályozták (*prohibuissent*)”. A királyi praesentia megvizsgálta a mindkét fél által felhozott írásbeli bizonyítékokat (*litteralia instrumenta*), s „úgy látták, hogy a király szabályosan (*rite et rationabiliter*) adományozta őket, mert örökösen alávetett szolgáltatók voltak (*hereditarii subditi forent et conditionaliter obligati*), ezért a király örök hallgatást parancsolt nekik, és (Sarói) Lászlót meghagyta az örök birtokában.”³⁵

Az örök kiváltságos helyzete 1393 januárjában végleg megszűnik. A január 20-án kelt oklevélben³⁶ a király megparancsolja az esztergomi káptalannak, hogy László udvarmestert „Mykch fia: István és Thata-i Pál királyi emberek valamelyike a káptalan kiküldöttje jelenlétében az előző adomány címén iktassa be *Zalafew* birtok és tartozékai, valamint az örök birtokába.” A király most már a véglegesség igényével törekszik rendezni a vitát. A januári parancs végrehajtásáról egy februári okiratból értesülhetünk. Péter fia, László beiktatása megtörtént a *Zalafew* birtokba és annak tartozékaiba, méghozzá új adomány címén. A magyar joggyakorlat hat adományozási címet ismert, melyek a megszakadás, a hűtlenség a királyi jog, a királyi hozzájárulás különböző esetei, a fegyverjog és az új adomány voltak. Az új adomány különleges királyi adomány volt, hiszen ezt olyan személy kérte, aki ténylegesen benne ült a birtokban, csak nem tudta jogait bizonyítani. Valamelyik őse kapott adománylevelet, de az vagy megsemmisült, vagy megrongálódott.

³⁴ STAHL: i. m. 1. rész 224. o.

³⁵ BL 200.

³⁶ BL 204.

Engel Pál az új adomány vizsgálata során arra hívja fel a figyelmet, hogy más értelemben alkalmazták a formulát Nagy Lajos és Zsigmond idején, mint I. Károly korában, illetve Mátyástól és utódaitól kezdve. Nagy Lajos és Zsigmond ezzel a formulával, vagyis „új adomány címén”, nem korábbi adományokat vagy szerzeményeket erősítettek meg, hanem olyan birtokokat ruháztak át, amelyek annak előtte sohasem voltak az adományos és családja tulajdonában.³⁷ Ez Werbőczy előtt is ismeretes volt, mert az új adományról szólva szükségesnek tartotta hozzáfűzni ezt a megjegyzést: „Néhai Lajos király és Zsigmond császár, magyar király uraknak némely kiváltság- és adományleveléből láttam és olvastam, hogy ők új adomány címén adományoztak birtokokat mindenfajta záradék beiktatása és annak megemlítése nélkül, hogy a felkérőnek elei vagy a felkérő maga az ilyen újonnan adományozott fekvő jószágok és birtokjogok uralmában valamikor benne lettek volna, hanem – amint ez minden adományozásnál szokott történni – egyedül a szolgálatok felsorolásával.”³⁸ Ennél többet azonban nem foglalkozik a *nova donatio* kérdésével.

Esetünkben még meg kell említeni a beiktatás, az *introductio* intézményét is, amely a középkori magyar jogban a nemesi birtok megszerzéséhez elengedhetetlen eljárás volt. Csak így történhetett meg, hogy az adományos a jószág kétségtelen tulajdonosává és birtokosává váljék, hiszen az *introductio*val tisztázódott, hogy a király az adománnyal nem sértette-e meg valakinek a jogait. A beiktatáshoz az adományosnak parancsra volt szüksége, melyet a király vagy az ország egyik főbírája intézett az illetékes hiteleshelyhez. Az egyik fajta parancs „*Cum nos attentis meritis...*” kezdettel, melyet csak a király állíthatott ki, magában foglalta az adományos érdemeinek felsorolása mellett az egész adományoslevelet, és így szükség esetén azt pótolhatta is. A másik fajta „*Dicitur nobis...*” kezdettel, melyet bármelyik nagybíró kiállíthatott, az adományoslevél átvétele nélkül szólította föl a hiteleshelyet az eljárásra. Az előbbi 1 év, az utóbbi 60 napig volt érvényes. A beiktatást az adománylevél keltétől számított egy éven belül feltétlenül fogatosítani kellett, különben az adomány érvénytelenné vált.³⁹ László magnificussal is ez történt a *zalaewrö*kkal kialakult konfliktusa miatt. Werbőczy Hármaskönyvében így ír a kiváltság erejének elvesztéséről: „Másodszor elveszti kiváltságát az, a ki törvényes időben nem él a neki adott és engedett kiváltsággal. Például: ha a királyi felség valakinek

³⁷ ENGEL PÁL: *Nagy Lajos ismeretlen adományreformja*. In: Történelmi Szemle 39. évf. (1997) 2. sz. 137-138. o.

³⁸ WERBŐCZY ISTVÁN: *Hármaskönyv* I.rész 37. czim. http://www.staff.u-szeged.hu/~capitul/analecta/trip_hung.htm (2012.01.12.)

³⁹ ECKHART FERENC: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest, 1946. 354. o.

várat, vagy akármely más birtokjogot adományoz és az adományos egy év forgása alatt, a királyi vagy nádor és valamely hiteles hely emberei útján, adomány-levelét végre nem hajtja: akkor az év leforgása után az ilyen adománylevél minden erejét veszti a melyet (a mint előbb mondtam) még a kegyelemmel nyert iktatólevéllel sem lehet megújítani, hanem az adománylevelet újjólag kell készíteni és kiadni; hacsak időközben, azt a birtokjogot, más valaki a maga számára föl nem kérte.”⁴⁰

Az 1391. novemberi adomány következtében az örök megakadályozták a beiktatást, s a törvényes idő elteltével az adomány érvénytelenné vált. (A rendelkezésre álló egy év helyett esetükben 14 hónap telt el.) Sarói Péter fia, Lászlónak tehát nem volt bizonyító eszköze Zalafew birtok és tartozékainak tulajdonlására, ezt volt hivatva pótolni az új adomány. Természetesen a beiktatáshoz ebben a helyzetben is beiktatási parancsra, mandátumra volt szükség, ez pedig a már említett 1393. január 20-i levél volt. A beiktatásnak számos érvényességi kelléke volt, például nyilvánosan és nappal kellett történnie. A beiktatásra tehát azért volt szükség, hogy még utolsó lehetőségként tisztázni lehessen a birtok tulajdonjogát, ezért a beiktatás alkalmával bárki ellentmondhatott (*contradictio*) a beiktatásnak. Ha 15 nap alatt senki sem mondott ellent, a beiktatás épen maradt (*statutio pura*). Az adományos birtokba vehette jószágát. Ha azonban az ellentmondás bekövetkezett, a beiktatást kérő személyt tilos volt a birtokba bevezetni. Amennyiben ez mégis megtörtént, a beiktatást kérő elvesztette az adott birtokot. Az ellentmondó személynek nem kellett indokolnia az ellentmondást. Akinek a beiktatását az ellentmondással megakadályozták, annak ellentmondást indokló pert kellett kezdeményeznie.⁴¹ Esetünkben viszont kizárt a *contradictio* az örök részéről, hiszen az oklevél külön kitér erre: „... az előző adomány címén iktassa be, nem véve figyelembe az örök esetleges ellentmondását, az esetleges más ellentmondókat viszont idézzék a királyi jelenlét elé.”⁴²

1391-ben Zsigmond király a nyugati határvédelem megszervezésében már nem támaszkodott az őrési örökre, így az előbb felvázolt folyamat eredményeképpen háttérbe szorulásukat követően szabad jogállásukat elvesztették. Meg kell jegyeznünk, hogy az Őrség lakói ettől az időponttól egészen a 19. század első feléig küzdöttek szabadságuk visszaszerzéséért.

⁴⁰ WERBŐCZY: i. m. II. rész 12. czim http://www.staff.u-szeged.hu/~capitul/analecta/trip_hung.htm (2012.01.12.)

⁴¹ ECKHART: i. m. 354. o.

⁴² BL. 204.

1392-ben az Őrség társadalmának átalakulása lezajlott, a király törli a speculatorok kiváltságait. Az egykor szabad réteg a jobbágyság közé kerül. Ezt bizonyítja az is, hogy 1392 után már senkit nem neveznek az oklevelek speculatornak az Őrségben. A korszak új vonása a nagybirtok váruadalmi szervezetének kiépítése. A családi vagyonok sokféle, kisebb – nagyobb darabból alakultak ki. Központjuk legtöbbször egy vagy több királyi vár volt, amelyek tartozékaikkal együtt adományul jutottak a család birtokába. Ahhoz, hogy a vagyon ésszerűen igazgatható legyen, be kellett tagolni őket a vagyon kialakuló új egységeibe: az uradalmakba. „Zsigmond király Saro-i László fia Cseh Péter macsói bánnak adományozza...a Vas megyei Ujvárbán és tartozékaiban, az Őrség districtusban 18 villában...levő királyi jogot.” az 1428. szeptember 20-án kelt oklevelében.⁴³ A nagybirtok szervezetébe kapcsolt Őrség jobbágysorba került népének életéről kevés adatunk van. Azt azonban tudjuk, hogy az oklevelek következetesen districtusnak, kerületnek nevezik az Őrséget, tehát szervezetileg ez a térség hosszú ideig megőrzi különállását.

Időközben változás történik a földesúr személyében, ugyanis 1458-ban Ujlaki Miklós kap adományt I. Mátyás királytól Németújvár várára és tartozékaira.

3. Az Őrség és a Batthyányak

3.1. Az első 150 év a Batthyányak uralma alatt

A középkori eredetű Németújvár várát 1524-ben, az ugyanabban az évben fiúörökös nélkül elhunyt Ujlaki Lőrinc hercegnek a királyra szállt javaiból kapta Batthyány I. Ferenc (1497–1566) horvát-szlavón bán. „Lajos király Anna nővére, osztrák főhercegné kérésére és tekintetbe véve Batthyány Ferenc királyi pohárnokmester szolgálatait, neki és a néhai Batthyány Boldizsár⁴⁴ Kristó(f) nevű fiának a Vas megyei Nemethwywar várat adományozza tartozékaival.”⁴⁵ A mohácsi csatában is részt vett és onnét megmenekült, nagy műveltségű Batthyány I. Ferenc 1566-ban hunyt el, Németújvár várát és az ahhoz tartozó uradalmat második feleségére, Swetkovics Katalinra hagyta. 1575-ben meghalt az özvegy is. A várat és uradalmát örökösként III. Boldizsár (1538–1590) vette át. I. Ferenc teljes vagyonát örökölte meg, mivel édesapja, I.

⁴³ MOL, DL 102231

⁴⁴ Batthyány I. Ferenc testvére volt Batthyány II. Boldizsár.

⁴⁵ MOL, DL 101593

Kristóf († 1570) fiatalon meghalt.⁴⁶ Batthyány Boldizsár más minőségű életet élt, mint ősai. Utazásai során megismerte Európát, a szülői szándékkal dacolva szerelmi házasságot kötött Zrínyi Dorottyaival, fiatal főurakkal összefogva önálló hadi vállalkozás keretében 1587-ben Kanizsánál mezei csatában legyőzte a törököt. Hazatérve németújvári kastélyába a magyar főúri életformát európai tapasztalataival alakította át: jelentős könyvtára mellett kémiai laboratóriumot hozott létre, új kertet építtetett.⁴⁷

Az Őrség 18 falujával a németújvári uradalom „tartozékaként” került a Batthyányak uralma alá. Lakosairól az 1576-os urbárium alapján alkothatunk képet. Az Őrségben ekkor túlnyomó többségben negyedtelkes illetve féltelkes jobbágysok laktak. Jobbágyszolgáltatásairól a következőket tudjuk: „Egésztelektől Szent Györgyre és Szent Mihályra 40-40 dénár censust adnak, Kisasszonynapra (szept. 8.) pedig 2 köből búzát, 1-1 köből rozsot, illetve zabot, 12 tyúkot, 20 tojást, 1 meszely vaját és egy meszely túrót. Közösén ad az egész Őrség 24 Ft ökörpénzt, 22 Ft legénypénzt, 12 Ft ártánypénzt.”⁴⁸ A jobbágysok mellett jelentős számú nemesről nem található adat. A 16–17. századi urbáriumokban találkozunk az őrnaggyal és az őrnagy szabadosaival. A szabadosok száma 5-10 fő között ingadozik. A nagyobb falvakban többet is összeírnak (Kercha 1576 Janko Pál és Pap Gergely neve mellett szerepel - *Ezt az eornagi zabadettya*), a kisebbekben azonban soha nem szerepelnek. Feladatuk az őrnagy segítése lehetett a hivatalos ténykedésnél.⁴⁹

3.1.1. Batthyány I. Ádám főkapitány és a birtokszervezés

Már 1526 előtt kialakította a nagybirtok a saját igazgatási szervezetét: az adószedést, az uradalom egészének irányítását és az igazságszolgáltatást. Azok a régi jelentős családok – köztük a Batthyányak – tudták Mohács után megőrizni vezető pozíciójukat, akiknek birtokai az ország nyugati területein, a török által meg nem szállt részekben voltak.

⁴⁶ http://www.batthyany.at/16_jahrhundert.html?&L=2 (2012.02.04.)

⁴⁷ R. VÁRKONYI ÁGNES: *Értékrend és személyiség*. In: *História* 1994. 10. szám 24-25. o.

⁴⁸ STAHL: i. m. 1. rész 226. o.

⁴⁹ 1576-os urbárium. <http://www.kercaszomor.hu/wp-content/uploads/2010/02/eorseghy-tarthoman.doc> (2012.02.21.)

A 16-17. században Magyarországon mintegy félszáz arisztokrata család mellett csak néhány egyházfő birtokolta az adózó porták 45 százalékát. A főnemesi családok gazdasági hatalmukon túl jelentős politikai és katonai erőt képviseltek. Ők töltötték be az országos főméltóságokat. Nagybirtokaik területi elhelyezkedése miatt a határvédelemben is fontos szerepet játszottak. Magánhadseregeik a király által fizetett végvári katonákkal egészült ki.⁵⁰ Főúri udvaraik nemcsak igazgatási központok voltak, hanem kulturális és szellemi központként is működtek. Ilyen központként szolgált a 17. század első felében Magyarország nyugati része számára gróf Batthyány Ádám (1610-1659) dunántúli és Kanizsával szembeni főkapitány udvara, akinek birtokai szinte egy tömbben feküdtek Vas megye nyugati részén, a Vasi - Hegyháttól egészen a stájer határig. Batthyány Ferenc temetése után néhány héttel, 1625. november 19-én, a soproni országgyűlésen Poppel Éva bemutatta a királynak fiát, a Batthyány család immár egyetlen férfitagját. Batthyány Ádám ekkor 16 éves volt, de a magyar jog szerint már így is törvényes korba lépett, majd 24 évesen, amikor elérte a nagykorúságot, akkortól vehette át teljesen birtokainak irányítását. 1630. június 30-án II. Ferdinánd császári kamarássá nevezte ki, augusztus 16-án pedig a grófi címet is megkapta. Az adománylevél külön kiemelte, hogy az adományozott erényeit II. Ferdinánd személyesen is tapasztalta. 1632. február 4-én kötött házasságot Formentini Aurórával a bécsi Hofburgban.⁵¹ Gazdasági érvek szóltak az ellen, hogy a Batthyány házaspár tartósan Bécsben telepedjen le. A magyarországi birtokrendszer a robotrendszerre és természetbeni beszolgáltatásra épült, ezért volt fontos, hogy a tulajdonos ne éljen távol birtokaitól, hiszen a különféle beszolgáltatásoknak csak kis része volt pénzjáradék, nagyobbik része pedig helyben fölhasználható élelmiszer. Batthyány Ádám magyarországi letelepedéséhez még az a politikai siker is hozzájárult, hogy 1633. november 15-én II. Ferdinánd dunántúli kerületi és egyben a Kanizsával szembeni végvidéki főkapitánnyá nevezte ki.⁵²

Batthyány I. Ádám és apja II. Ferenc olyan gazdálkodó földesurak voltak, akik a tartományokat összefogó tevékenységet saját maguk látták el, ezért külön jószágigazgatót nem tartottak. Egy-egy uradalmi terület megszerzésekor azonnal tisztartót állítottak élére. Immár saját parancsolataikat tartalmazó instrukcióval, fizetési lajstrommal, urbáriummal stb. Területileg ilyen helyzet áll fenn Németújvár, Körmend, Gereben és Borostyánkő

⁵⁰ PÁLFFY GÉZA: *A tizenhatodik század története*. Pannonica Kiadó, Budapest, 2000. 141-142. o.

⁵¹ KOLTAI ANDRÁS: *Batthyány Ádám műveltségének világa*. <http://mek.niif.hu/03200/03234/html/batthyany10.htm> (2012.02.03. 18:50)

⁵² KOLTAI ANDRÁS: *Egy magyar főrend pályafutása a császári udvarban. Batthyány Ádám (Bécs 1630–1659)* *Korall* 9. 67-68. o.

esetében. A földművelési, állattenyésztési, ipari, jobbágyszolgáltatási, bizonyos fokig a kereskedelmi és pénzkezelési tevékenységformák napi lebonyolítása az egyes tartományok további területi tagolódását igényelte. Így még két szintet különíthetünk el a Batthyány-birtokok területi sémájában: a sáfárságokat (vidékeket, járásokat) és a falvakat, illetve városokat. A németújvári uradalom a felsővidéki, strémi, lapincsmelléki és horvát sáfárságra, valamint egy ispánnal az élén az Őrség vidékére tagolódott.⁵³ A sáfárságok szintjén ítélkezett a vidéki kántortörvény (ugyanis az év négy kántorböjtjén hívták össze), ami tulajdonképpen az úr székének alsóbb tagozatát jelentette.⁵⁴ Az Őrség az ispánnal és az őrnaggyal az élén még a 17. században is megőrzött valamit régi, elkülönült helyzetéből.

A korához képest igen precíz igazgatást, magas szintű írásbeliséget bevezető Batthyány I. Ádám elrendelte, hogy tiszttartói rövid egy bekezdésben foglalják össze a benyújtott kérvények fontos adatait: a kérelmező nevét, lakhelyét, kérésének rövid tartalmát és indoklását, s e rövid feljegyzések mellé, vagy alá írta a földesúr az adott ügyben hozott döntését. Ez a forrásanyag az uradalom alattvalóinak mindennapi életébe enged bepillantást. Ebből a gyűjteményből⁵⁵ válogattam egy feljegyzést, mely az Őrségre vonatkozik, és tükrözi annak sajátos jogszolgáltatási rendszerét. „Szalafeien lakozó Kálmán Giörgj jelenti Nagyságodnak, mivel hogy az atyja az Nagyságod szolgálja volt, házakra ütven az törökök, ötöd magokkal vitték el. Az falubeliek pedig azelőtt azt fogadták volt nekik, ha szintén elvinni is az török, kiszabadítják, csak fizessenek velek egyaránt. Mast immár semmi segítséggel nem akarnak lenni. Könyörög Nagyságodnak, parancsolná meg Nagyságod nekik, hogy segítséggel legyenek, kolduló levelet is kér. - *Tisztartó uram hivassa az ispánt vagy őrnagyot, s menjen végére, ha reá feleltek, el kell igazságtanok, az hódoló levelet írják meg nekie.*”

Az Őrség a németújvári uradalomban tehát külön districtus volt, melynek az élén az ispán és az őrnagy állt. Az őrnagy tulajdonképpen az Őrség bírja volt, aki képviselte a kerületet a földesúr, a vármegye, a török tisztségviselőivel folytatott tárgyalásokon. Egyezségeket kötött, nyilatkozott, kötelezettségeket vállalt, gondoskodott az adók beszedéséről. Mentessült a földesúri szolgáltatások, országos adók megfizetésének

⁵³ BÁN PÉTER: *A nyugat-dunántúli Batthyány-uradalmak birtokigazgatási rendszere a XVII. század első felében*. In: *Agrártörténeti Szemle* 21. évf. (1977) 25. o.

⁵⁴ U. o. 26. o.

⁵⁵ ZIMÁNYI VERA: *Supplicationum merita*. A Batthyány I. Ádám földesúrhoz és dunántúli főkapitányhoz intézett kérvények kivonatai. http://epa.oszk.hu/00600/00617/00002/tsz98_3_4_zimanyi_vera.htm (2012.01.28.)

kötelezettsége alól. Szolgálati ideje alatt a szabados státus előnyeit élvezte.⁵⁶ Az őrségi ispánról a 17. századtól van adat. Ő szervezte és irányította a gazdasági munkákat. Hatásköre az egész kerületre kiterjedt, továbbá bírságot is volt. Az Őrség esetében a rendelkezésre álló kevés adat alapján nehéz lenne az ispán és az őrnagy feladatköre között különbséget tenni.

Az igazságszolgáltatás struktúráját az is színesíti, hogy ebben az időben a vizsgált térség katonai jelleggel szervezett terület volt. A vitézlő rend tagjainak helyzetét az igazságszolgáltatás tekintetében döntően az határozta meg, hogy uruk egy személyben katonai parancsnok, valamint személyi és területi jogokkal rendelkező földesúr volt. A főúr bírói hatalmát társadalmi állása és törvények biztosították, valamint katonai rangja. Ezért tudták megőrizni saját katonáik fölötti joghatóságukat a Dunántúlon a Nádasdyak, Batthyányak, Zrínyiek és Esterházyak.⁵⁷

A katonák első fokú igazságszolgáltató hatósága a seregbíróság⁵⁸ volt. A seregbíróság elsősorban a katonai rendtartások és szabályzatok megsértőit sújtotta. Lazarus von Schwendi felső-magyarországi főkapitány dolgozta ki a végvári katonák önálló hadiszabályzatát. (A német hadiszabályzat létrehozásában is jelentős szerepe volt.) A nemesség tiltakozása miatt azonban nem került sor törvénybe iktatására. Ezért kapott nagyobb szerepet a végvári szokásjog a katonai igazságszolgáltatásban. A seregbíróság jogköre a végvár őrsége mellett az egész vártartományra kiterjedt, így a katonai vétségek mellett polgári perekben is eljárta. A seregbíróság összetétele kedvezőbb volt a katonák számára, mint az úriszékeké, a 12 esküdt felét a vitézlő rend tagjai adták. A seregbíróság ítélezési gyakorlatában a területi illetékesség elve uralkodott, a bűnöst ott vonták felelősségre, ahol tettét elkövette. Ezt az elvet azonban az ország nádora vagy a kerületi főkapitányok figyelmen kívül hagyhatták. A legsúlyosabb ügy a hűtlenségnek minősülő törökösség volt. A törökös az volt, aki az ellenséggel összejátszott. A seregbíróságról a kerületi hadiszékre lehetett fellebbezni.⁵⁹

A Batthyány birtokokon katonai jelleggel szervezett település Körmend, Csákány és az Őrségben Őriszentpéter volt. Batthyány Ádám 1646-ban Csákányban száz lovasnak és kétszáz gyalognak biztosította a szabadparaszti kiváltságokat. 1650-ben Körmend kapott hasonló privilegiális levelet. Hasonló egységes kiváltságlevelet Őriszentpéterrel

⁵⁶ STAHL: i. m.2. rész 230. o.

⁵⁷ VARGA J. JÁNOS: *Katonai bíraskodás a 16-17. századi Dunántúlon*. In: Zalai Múzeum 4. (1992) 35. o.

⁵⁸ Pálffy Géza várkapitányok ítélőszékének, seregszéknek (sedes bellica) nevezi.

⁵⁹ VARGA J. JÁNOS: i. m. 38. o.

kapcsolatban nem ismerünk. A szentpéteri kastélynak kisebb katonai jelentősége volt, mint a másik két településnek. Batthyány 1649-ben kiadott utasításában az őrségi katonák és hajdúk állapotáról a következőket írja: „...a mi limitationk szerént ami heleket bírnak, az iránt békességes állapotban maradhatnak.” A földesúri limitáció feletti szolgáltatásokat azonban a tiszttartónak be kellett hajtatnia.”⁶⁰

Romló egészségi problémája arra készítette a 48 éves Batthyány Ádámot, hogy elkészítse végrendeletét. Fő örökösei első feleségétől, Formentini Aurorától született fiai, az akkor 21 éves Kristóf és a 19 éves Pál lettek. Ekkor már mindkét fiatalember magas katonai beosztással is rendelkezett. Kristóf számára apja már 1655-ben, 18 éves korára kijárta, hogy örökösödési jogot kapjon a dunántúli és Kanizsával szembeni főkapitányságában, Pál pedig 1656 októbere óta a szentgróti végvár kinevezett kapitánya volt. Bár az apa, a pecsétjével és aláírásával ellátott végrendeletet elkészítette, azt azonban sem valamely hiteleshely tagjai, sem kijelölt végrehajtók nem hitelesítették. 1662-ben a két Batthyány fiú részletekbe menően fölosztotta egymás között a németújvári és a rohonc-szalónaki uradalmakat úgy, hogy egyenlő rész jusson mindkettőjüknek. A körmendi uradalmat teljes egészében Kristóf kapta meg, míg a németújvári uradalom csákányi része és az Őrség Pál birtokába került. Az osztálytétel majdnem három évszázadra alapvetően meghatározta a Batthyány család birtokviszonyait. Többek között ennek volt köszönhető, hogy később Körmend vált a Kristóftól származó hercegi ág hitbizományának központi uradalmává.⁶¹

3.1.2. Az Őrségiek 7 éves küzdelme

Az Őrség lakossága első alkalommal 1678 tavaszán kísérelte meg a földesúri hatalom alóli szabadulást. Fegyveres összetűzés lett a következménye a már évek óta meglevő, s az idők során egyre növekvő elégedetlenségnek. Az Őrségiek felkelésének okai között közvetlen okként az egyre súlyosbodó jobbágyterheket és az officiálisok túlkapásait jelölhetjük meg, míg közvetetten a bizonytalan, nyugtalansággal terhelt politikai légkört említhetjük.⁶² A Wesselényi-féle összeesküvést⁶³ követően a bécsi udvar

⁶⁰ BÁN: i. m. 26-28. o.

⁶¹ KOLTAI ANDRÁS: *Batthyány Ádám hagyatéka*. Egy magyar főrend udvarának és vagyonának sorsa 1659-1662. In: *Batthyányak évszázadai*. Tudományos konferencia Körmenden. Körmend Város Önkormányzata, Körmend-Szombathely, 2006. 129-130. o.

⁶² STAHL: i. m. 2. rész. 390. o.

az erőszakos intézkedések rabjává vált: protestáns papok elleni pozsonyi perek, konfiskálások, végvári katonák jelentős számban történő elbocsátása. A katonák száma kiváltképpen a nagy Habsburg–török háborúk idején (1591–1606, 1663–1664), illetve azok befejezése után szökkent magasra, amikor e háborúk befejeztével az ideiglenesen foglalkoztatott mezei seregeket a Habsburg-hadvezetés szélnek eresztette. Ezek a kóborrá lett, illetve újra kóborlásra kényszerített mezei csapatok többnyire csak újabb alkalomra vártak, hogy megint gazdára, vezérre találjanak. A bujdosók mozgalma 1670 után kezdődött, ők alkották a meginduló függetlenségi harcok, a kuruc mozgalmak bázisát.⁶⁴

Az őrségiek lázadása helyi incidens volt csupán. A résztvevők számáról a megye közgyűlése előtt Batthyány Kristóf azt mondta, hogy jobbágysai szolgálataikat megtagadva néhány százan verődtek össze fegyveresen. A földesúr első reagálása a támadásra a megtorlás volt. Batthyány Kristóf néhány ezer katonája rátámadt az őrségi falvakra, a házakat lerombolták, az állatokat elkergették, a lakosokat egy részét Németújvár várába rabságba vetették, az asszonyokat megerőszakolták.⁶⁵

Az őrségiek érvével - nevezetesen, hogy miért lázadtak a földesuraik ellen - először a megtorlások után találkozunk. Azt állították, hogy ők nem jobbágyok, s az uradalom jogtalanul követeli tőlük az úrbéres szolgáltatásokat. Károly Róbert 1327-es oklevelére⁶⁶ hivatkoznak, amely a felsőőriek birtokában volt. A felsőőriekről tudni kell, hogy I. Ferdinánd a Pinka völgyét és az őrközségeket 1530-ban a Christoph és Pantaleon von Ehrenreich testvérpár birtokába adta katonai szolgálataik ellenében. Az őriek az ősi magyar alkotmányra hivatkozva sikerrel tiltakoztak a döntés ellen a pozsonyi országgyűlésen. A diéta 1547-ben elismerte az őriek nemességét, és megtiltotta nemesi jogaik megsértését. Ezt követően II. Rudolf állított ki 1582-ben adománylevelet az alsóőriek számára, amelyet 1611-ben II. Mátyás király is megerősített. Ezek kiadásában a jogszerűségen kívül valószínűleg ismét az játszott döntő szerepet, hogy a Bécs elleni ostromok során, illetve a törökkel folytatott háborúk miatt kialakuló politikai nyugtalanság idején a bécsi udvar biztosítani kívánta a katonai hagyományú népesség

⁶³ A Wesselényi nádor (1655-1667) nevével fémjelzet rendi mozgalom 1666-ban indult, amikor szövetséget kötött egymással az ország 3 legmagasabb rendi méltósága: a nádor, Zrínyi Péter horvát bán és Nádasdy Ferenc országbíró. A Murány várában összehívott gyűlésen megfogalmazták céljukat: a Habsburg-ház magyarországi uralmának megdöntését. (Ágoston Gábor-Oborni Teréz: A tizenhetedik század története. Pannonica Kiadó, Budapest, 2000. 205.o.)

⁶⁴ BENCZÉDI LÁSZLÓ: A „vitélő rend”. In: História 4. évf. (1982) 54. o.

⁶⁵ Vas Megyei Levéltár Közgyűlési jegyzőkönyvek 1632-1687. kötet. 677. o. (latin nyelvű). Tartalmát összefoglalja STAHL (2. rész. 390. o.)

⁶⁶ Lásd 26. számú jegyzet

hűségét. Valószínűsíthető, hogy egy protestáns pap, végvári deák lehetett az első, aki az őrésiek állítólagos szabadságához érveket keresett, s ismerte a felsőőriek sorsának alakulását.

Mivel a földesúrral a tárgyalások nem vezettek eredményre, ezért az őrésiek az uralkodóhoz fordultak. Az első áttörést az őrésiek ügyében a pozsonyi kamara 1678. augusztus 4-én az udvari kamarának tett jelentése hozta meg. Ekkor kezdte el vizsgálni a kamara,⁶⁷ hogy létezik-e olyan okmány, amely bizonyítja, hogy az Őrség lakosait régi kiváltságaik ellenére jogtalanul kényszerítették a Batthyányak jobbágysorba.

A kamara kutatása azonban nem vezetett eredményre az Őrség ügyében. Ennek ellenére az őrésieknek sikerült támogatókat szereznie: a jogügyi igazgatót, Majláth Miklóst sikerült megnyerniük, a kamaránál Kollonics Lipót,⁶⁸ az abszolutizmus legfőbb teoretikusa állt melléjük. Batthyány Kristóf pedig majd a nádor, Esterházy Pál személyében talál pártfogóra. Az őrésiek és a Batthyány család között zajló hétéves küzdelem legfontosabb sajátossága, hogy azt mindvégig a bécsi udvar és a rendi alkotmány érvényesítéséért harcoló magyar főúri körök pillanatnyi erőviszonyai befolyásolták.⁶⁹

Az őrésieket I. Lipót király 1678 augusztusában vette védelmébe egy Batthyány Kristófhoz intézett mandátum keretében. Bár elrendelte a bebörtönzöttek szabadon bocsátását, az elkobzott javak visszaadását, és figyelmeztette Batthyányt, hogy bármiféle igazságtalanságtól tartózkodjon, amíg a gubernium nem dönt az őrésiek ügyében, mégis elsősorban a király érvelése érdekes vizsgálódásunk szempontjából. A királyi irat közli, hogy az őrésiek mindenkor kiváltságos, szabad, jobbágyi szolgáltatásnak alá nem vetett királyi örök voltak (*speculatores es Regales*), akik az uralkodó őseit fegyverrel szolgálták. Szent Istvántól nyert kiváltságaikat Károly Róbert is megerősítette. Ezt az oklevelet be is mutatták a királynak. Az idők folyamán kiváltságukat, oklevelüket

⁶⁷ A 16–17. századi Magyarországon a magyar kamara volt az egyetlen központi, állandóan működő és testületi ügykezelést megvalósító kormány szerv, amely ennél fogva időnként a közigazgatásban, különböző magán- és államjogi kérdésekben, sőt politikai ügyekben is tevékeny részt vállalt, s amelynek a kor színvonalán jól szervezett, az egész országot behálózó szakapparátusa volt. is. (Oborni. Teréz)

⁶⁸ Kollonics Lipót gróf (1631–1707), 1672-től 1684-ig a pozsonyi Magyar Kamara elnöke, 1695-től haláláig esztergomi érsek elsősorban az irányítása alatt 1688–89-ben kidolgozott „Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn” című tervezetével írta be nevét a magyar történelembe. Ez a mű a török alól felszabadított Magyarország gazdasági-társadalmi-közigazgatási viszonyainak modernizálását tűzte ki céljául, ámde elfogadása, jóváhagyása és a gyakorlatba való átültetése fennakadt a bécsi udvart átszövő érdekcsoportosulások hálóján.

⁶⁹ STAHL: i. m. 2. rész 391–392. o.

elvesztették, s nem tudni, milyen jogon, de a Batthyányak jobbágysorba kényszerítették őket.

Az őrségek a királyi mandátumot kézhez kapták és követeléseik igazolását látták benne. A protekcionálist kihirdették a megye közgyűlésén, Batthyány Kristóf pedig maga és unokaöccsei nevében tiltakozását jelentette be még ez év szeptemberében. (Batthyány Pál 1674-ben halt meg, fiai Ferenc és Zsigmond ekkor még kiskorúak voltak.) A vasvári káptalan I. Lipótnak a földesúr kérésére kiadott mandátuma alapján tanúvallatást végzett, s a kihallgatott 404 tanú szerint az őrségek a kezdetektől fogva jobbágyok voltak. A kamara szabad mozgást biztosító pátenst adott az őrségeknek (*salvus conductus*), hogy a bécsi, pozsonyi kormányhivatalokkal szabadon érintkezhessenek.⁷⁰

Batthyány Kristóf a királyi mandátumáról nem vett tudomást, s 1679 márciusában a körmendi várban a földesurak perbe fogták Felsőrákos, Szaknyér, Pankasz, Alsórákos, Szatta, Kerkáskápolna, Bajánháza, Senyeháza, Kerca, Szomoroc, Bükkalja, Kapornak, Hodos, Kotormányszeg, Dávidháza, Szalafő, Szentpéter és Ispánk megnevezett lakosait.⁷¹ Összesen 150 főt sorolnak fel. Az a vád ellenük, hogy 1678-ban többszöri figyelmeztetés után is megtagadták a szolgáltatásaik teljesítését. Az őrségek nevében Tolvay András és Vörös István jelentek meg, akik kérelmüket, a királyi protekcionálist és tiltakozó levelüket mutatták be. Az úriszék azonban elmarasztalta az alpereseket, és kötelezte őket elmaradt szolgáltatásaik teljesítésére.⁷²

Az úriszéki bíráskodás „fénykora” a 16-17. század volt, a nagybirtokos feltétlen ura volt az alá rendelt jobbágyoknak és tiszteknek. A 17. század végén az úriszéki büntetések célja és jellege lényegesen átalakult. A bírságolási rendszer háttérbe szorult, mert a birtokosok majorsági gazdálkodást kezdtek.⁷³ A 17. század gazdálkodásának az volt az egyik ellentmondása, hogy az emelkedő mezőgazdasági árak idején a földesurak már nem elégedtek meg a jobbágyok termény- és pénzszolgáltatásaival, hanem saját kezelésű majorságokat is létesítettek, amelyeket túlnyomórészt a jobbágyok ingyen robotjával műveltettek, csak kis létszámú cselédséget alkalmaztak bennük. Átalakult a jobbágyszolgáltatások struktúrája: a heti 2-3 napi robot, az ún. hosszú fuvar kötelezettsége, a törvény által előírt közmunka (*gratuitus labor*). A század közepére annyira megnőtt a jobbágyok robotja, hogy azt már nem lehetett tovább fokozni, s így a

⁷⁰ U. o. 392. o.

⁷¹ MOL Bath. lt. AA. Alm. 1. lad. 6. No 24.

⁷² STAHL: i. m. 2. rész 393. o.

⁷³ DEGRÉ ALAJOS: *Úriszéki peres eljárás a Dél-Dunántúlon a XVIII-XIX. században*. In: *Levéltári Közlemények*, 1961. 101. o.

földesúri majorokat sem tudták tovább bővíteni. A gazdálkodás változásának következtében jövedelmük egyre inkább a piacra termelésből származott nem pedig a bírságból.⁷⁴ Azonban érdekükben állt az úriszéki bíraskodás fenntartása, mert így tudták a jobbágyság fegyelmezését, rettegésben tartását legjobban biztosítani.⁷⁵

A következő tanúkihallgatás időpontja 1679 májusa volt. Itt a 92 tanú azt állította, hogy a régi öregektől is hallották, hogy az őrségek nemesek voltak. Szintén egy 1679-es kihallgatáson hangoztatták a tanúk, hogy csak egy Őrség van a Rábán alul. A Rábán felül Felsőőr és Alsóőr nem azonos az Őrséggel.⁷⁶ Láthatjuk tehát, hogy a tanúvallomások nem vezetnek eredményre, a különböző kihallgatásokon rendszerint eltérő történeteket ismerhetünk meg. Ez azzal magyarázható, hogy a vallomások elsősorban „megrendelésre” készültek, s a céljuk az volt, hogy megerősítsék a kamara vagy a Batthyányok álláspontját.

A tanúkihallgatások során az a legenda is előkerült, melyből a jobbágysorban élő őrségek évszázadokon keresztül erőt merítettek küzdelmeikhez. A 19. századtól pedig szinte minden Őrséggel foglalkozó néprajzi kiadvány idézi a történetet, így biztosítva a folklór továbbörökítését. E szerint a legenda szerint a Batthyány család bekérte az őrségek privilegialis leveleit, a követeiket leitatta, s ekkor vették el tőlük a fontos irataikat.

1681 tavaszán I. Lipót visszaállította a rendi alkotmány törvényes kereteit, megszüntette a guberniumot, Sopronba országgyűlést hívott össze. Batthyány Kristóf helyzete pedig megerősödött, s júliusban az országgyűlés elé terjesztette az őrségi ügyet, amely a birtokos nemesség sok más sérelmével együtt napirendre került ott.

Az Őrség az országgyűléshez beadott emlékiratában⁷⁷ fejtette ki érveit. Azt hangoztatták, hogy mindenkor a királyok szabad őrállói voltak, és „nem tudgyuk, miképpen jutottak eleink a Jobbágysághra és paraszti állapotra. ...király Szabadosy és Eörálloy voltak eleink...” Leírták, hogy a királytól oltalomlevelet kaptak, amíg el nem dől, hogy a koronához vagy a németújvári uradalomhoz tartoznak-e. Állításukat csak azzal tudják alátámasztani, hogy őr státusuk „köz hír... az egész Tartományban”, s csupán a keveset mondó tanúvallomásokra hivatkoztak. A király és a rendek között ezt követően vita alakult ki, melynek zárásaként fogalmazódott meg az 1681. évi LV. törvénycikk. A

⁷⁴ ZIMÁNYI VERA: *Tiszttartó a 17. században*. Jobbágyság Dániel <http://www.tankonyvtar.hu/historia-1989-012/historia-1989-012-081013-2> (2012.02.14.)

⁷⁵ DEGRÉ ALAJOS: i. m. 103.o.

⁷⁶ STAHL: i. m. 2. rész 393. o.

⁷⁷ U.o. 394. o.

rendek a földesúr véleményét közvetítették a király felé felirataikban, így azt az álláspontot képviselték, hogy a Batthyányoknak joga van az őrsegi ellen a törvények és a szokásjog alapján úriszéken eljárni. A király pedig leirataiban rendszerint a kamarát nevezte meg, mint az őrsegi ügyében eljáró szervet. Novemberben azonban már leiratában visszakozott a király, arra hajlott, hogy a Batthyány családot jogtalanság ne érje. A rendek érvelésük során nem jogi vitát, hanem parasztlázadást emlegettek, és az ügy elbírálása szerintük a földesúr kizárólagos hatáskörébe tartozik. Az uralkodó tehát meghátrált a nádor nyomására - aki egyébként a Batthyányok ügyének legfőbb támogatója volt -, és az országgyűlés elfogadta az 1681. évi LV. törvénycikket.

S minthogy az ország karai és rendei tapasztalták, hogy az eörségiak a Battyháy család jogának és szokott használatának, melyeket az eörségiakkal szemközt emberemlékezet óta gyakorolt, csorbitására, ugyanazon Batthány család ellen bizonyos védlevelet vettek ki, s ekképpen magukat a mondott család joghatósága alul felszabadítani akarják;

*1. § Azért az ország karai és rendei elhatározzák, hogy a Batthyány család, ellent nem állhatván efféle védlevelek vagy bármely más akadályok, jövőben is előbbi és folytontartó jogával élhessen az eörségiak irányában.*⁷⁸

A törvény ellen még az országgyűlésen a jogügyi igazgató mandatariausa tiltakozást nyújtott be, mivel az a királyi fiscus jogait sértette.

Batthyány az ügyet a lehető leghamarabb az úriszék elé akarta vinni. Míg az őrsegiak a kamara véleményét szerették volna tudni azzal kapcsolatban, hogy megjelenjenek-e az úriszék előtt, addig Batthyány a nádortól informálódott arról, hogy időszerű-e az úriszék összehívása, megfelel-e az országgyűlés által elismert jogos földesúri érdekeinek. A megye főszolgabírája 2 esküdt és 4 uradalmi tiszt kíséretében megidézte az Őrséget Rohoncra az úriszék elé, vakmerőségük és engedetlenségük miatt.⁷⁹ Az Őrség Vas megye szolgabíráihoz intézett levelében tiltakozott a rohonci úriszékre történő idézés ellen.⁸⁰ A május 31-én kelt levélben a királyi protekcióra hivatkozva azt írták, hogy csak ott fognak „comparealni”, ahol „Eő Fölséghe” parancsolja, „de ne Rohonczon”.

A kamara levélben fordult Batthyány Kristófhhoz és Csáky Lászlóhoz (a kiskorú Batthyányok gyámja), amelyben felhívták a földesurak figyelmét, hogy az őrsegiak királyi oltalom alatt állnak, ezért csak a fiscus tudtával lehet pert indítani ellenük.

⁷⁸ 1681. évi LV. törvénycikk. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=4329> (2012.03.30.)

⁷⁹ MOL Bath. lt. AA. Alm. 1. lad. 6. No 1682.

⁸⁰ MOL Bath. lt. AA. Alm. 1. lad 6. No 86/5.

Júliusban már arról tájékoztatták Batthyányt, hogy a kamara és a kancellária megbízottjai nem fognak megjelenni az úriszéken, sőt a kamara a királynál készül lépéseket tenni az úriszék ellen. Az úriszék ezek ellenére távollétükben marasztalta el az őrségeket, akik nem jelentek meg a tárgyaláson, de még ügyvéddel sem képviseltették magukat. Az ítélet: 40 Forint bírság, az elmaradt szolgáltatások teljesítése.⁸¹ Batthyány ezek után 8 falut dúlt fel csapataival, elhajtotta az állatokat, több embert elhurcolt. A kegyetlen végrehajtásról az őrségek tájékoztatták a kamarát. A kamara fel volt háborodva Batthyány eljárása miatt, sürgette a kancelláriát, hogy lépjen közbe. A kamarai akciók mögött, mint arra az előzőekben már utaltunk, Kollonics és közvetlen környezete áll. Az 1681 és 1683 közötti időszakot a király mandátumai, az őrségek panaszlevelei, és Batthyány Kristóf meg nem alkuvása jellemzi. Az őrségi segítségkérést szinte minden alkalommal Lipót mandátumlevelei követik, amelyekben megkéri Batthyány Kristóft, hogy a bebörtönzötteket engedje szabadon, s elégedjen meg az eddigi szolgáltatásokkal; ám Batthyány mit sem törődve a királlyal és az őrségekkel, továbbra sem engedi szabadon a rabokat, és a terheket is növeli.⁸²

Az 1681 utáni időszak katonai, politikai eseményei jelentősen befolyásolták a király és a magyar főurak - köztük a Batthyányak - viszonyát. Az 1681. évi országgyűlés a végek kérdésével is foglalkozott. A törvények értelmében a nádor, mint a király helytartója a végvárak legfőbb magyar hatósága volt. Esterházy Pál nádor az 5. és 6. törvénycikk alapján kezdhette meg munkáját, a végvári katonaság létszámának növelését és a véghelyek újjáépítését. A nemesi felkelés szervezésében a nádor Batthyány Kristóf dunántúli főkapitánnyal működött együtt. 1683 márciusában kezdte el a mozgósítást Esterházy, június közepéig tartott, amire a dunántúli és alsó-magyarországi csapatok összegyűltek.⁸³

A Rába-vonal összeomlása után a töröknek meghódolt Batthyány Kristóf és Ádám. Batthyány Kristófról a kortárs német történétírók azt állítják, hogy emberei mutatták meg a rábai és rábcai gázlókat az ellenségnek. Batthyány ezen kívül még sereget is gyűjtött Németújvárhoz, amelynek katonái ugyanúgy prédáltak a stájer vidéken, mint a törökök és a tatárok, sőt élelmiszert is küldtek a Bécset ostromló oszmán tábor ellátására. Azonban a török kahlenbergi veresége után Batthyány Kristóf azonnal váltott,

⁸¹ MOL Batth. lt. AA. Alm. 1. lad 6. No 63.

⁸² STAHL: i. m. 2. rész 396-397. o.

⁸³ IVÁNYI EMMA: *Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége 1681–1713* (Magyar Országos Levéltár kiadványai, III. Hatóság- és hivataltörténet 10.) Budapest, 1991. 105. o.

törökpártiságát tanúsító iratait megsemmisítette. A magyar főurak árulása mögött a hatalom- és birtoklásvágy, esetenként a bosszúvágy állhatott. Azonban viselkedésüket az is befolyásolhatta - és amit a vasvári béke megkötése óta már tudtak -, hogy ha a Habsburgok győznek is, akkor is újra békét kötnek a szultánnal.⁸⁴

1684-ben a lázadó főurak amnesztiát kaptak, a Batthyány család is bekapcsolódott a török ellen meginduló háborúba, s ott különösen az időközben nagykorúvá lett Batthyány II. Ádám játszott fontos szerepet. Ekkor beszélhetünk először az Őrség és Batthyányak közti közeledésről. Amikor a hódolt Őrség felszólítást kapott Kanizsáról a töröknek való élelmiszerszolgáltatásról, akkor az Őrség őrnagya, Ábrahám Péter Batthyány Kristófhoz fordult segítségért.⁸⁵ Az őrségiek küzdelmében a (váratlan) fordulat 1685. szeptember 12-én következett be. Az Őriszentpéterre összehívott őrségi képviselők, Bátsmegyei Ferenc Vas megye alispánja és Hunyadi László, a királyi tábla és nádori kancellária jegyzője jelenlétében a következő nyilatkozattal elismerték a Batthyány család földesúri jogait: „...méltóságos Familia ellenünk ezután is előbbeni szokott Iussával élhessen. „....kérnénk Eőnagyságotul... ...fogságban lévő szomszéd Atyánkfiait továbbá való büntetés nélkül kegyelmesen ell bocsáttya...” „Robotunka minden zugolódás és engedetlenség nélkül praestallyuk.” Az egyezséget a földesúr sietve közhitelű tanúsítványokba foglaltatta.⁸⁶

Az Őrség hétéves küzdelme tehát eredménytelenül végződött. Ahogy az előzőekben már bemutatam, az Őrség küzdelmét a kamarai hivatalokban lévő, a Lipót-féle abszolutizmus hívei támogatták a magyar földesuraik ellenében. Minden olyan alkalommal, amikor befolyásuk csökkent, az Őrség ügye is egyre rosszabbra fordult. Így történt 1685-ben is, amikor a török elleni nagyszabású hadjáráshoz az udvarnak a magyar főurak támogatására is szüksége volt, a nagypolitika síkján jelentéktelen kis vitát sietve rendezték.

⁸⁴ VARGA J. JÁNOS: *Mehmed Csolak bég és a magyar főurak*. In: *História* 17. évf. (1995) 8. szám 11. o.

⁸⁵ MOL Batthyány-missilisek 26. 1. Ábrahám Péter levele

⁸⁶ STAHL: i. m. 2. rész 398-399.o.

3.2. A következő 150 év a Batthyányak alatt

3.2.1. A Batthyányak és az őrségek a Rákóczi – szabadságharcban

Meg kell állapítanunk, hogy a Dunántúlon soha nem sikerült a tartós kuruc hatalom kiépítése. Herceg Eszterházy Pál nádor vagy Nádasdy Ferenc gróf, a kivégzett országbíró fia aulikusága közismert volt. A Batthyány család ekkortájt legtekintélyesebb tagja, gróf Batthyány II. Ádám, országbíró és horvát bán, Vas vármegye főispánja, az ifjú Rákóczi barátja a szabadságharc kitörésének évében halt meg. Országbírói hivatalában gróf Erdődy György 1704 januárjában követte. A horvát bán székében ugyanakkor gróf Pálffy János követte Batthyányt még ugyanebben az évben. Ezek a pozíciók tehát tartósan császári ellenőrzés alatt maradtak.⁸⁷

Egy másik fontos személyről is említést kell tenni. Strattmann Eleonóra - Batthyány II. Ádám felesége -, az ifjú hölgy a legmagasabb udvari körökben mozgott. Még a fiatal II. Rákóczi Ferencet is rabul ejtette a lány varázsa. Bár Rákóczi Ferenc szerelmi kapcsolata Eleonórával plátói maradt, Batthyány Ádámhoz mindvégig bizalmas és szoros barátság fűzte. Amikor kitört a szabadságharc, a bécsi udvar nemcsak a fejedelem feleségét, hanem az időközben megözvegyült Strattmann Eleonórát is békéltető követnek küldte a fejedelemhez.⁸⁸

A 17. század végén a család két ága teljesen különvált. Az Őrség 18 községe Batthyány III. Ferenc és Batthyány Zsigmond grófok között oszlott meg. II. Ádám gróf gyermekei, Lajos, a későbbi nádor és Károly, II. József császár későbbi nevelője a szabadságharc éveiben még gyerekek voltak, így a család legtekintélyesebb férfi tagjának ekkoriban Ádám unokatestvére, III. Ferenc számított.⁸⁹ Batthyány III. Ferenc és öccse Zsigmond a család grófi ágának őse volt.⁹⁰ Batthyány II. Ádám és Strattmann Eleonóra leszármazottjai pedig a hercegi ághoz tartoznak. Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert a Rákóczi-szabadságharc alatt megkülönböztetett módon kezelték a família két ágának birtokait.⁹¹

⁸⁷ BARISKA ISTVÁN: *A Dunántúl és a szatmári béke*. <http://www.vasiszemle.t-online.hu/2011/03/bariska.htm> (2011.10.20.)

⁸⁸ ZSÁMBÉKY MÓNKA: *A Batthyány hercegek ősanja Strattmann Eleonóra*. <http://www.vasiszemle.t-online.hu/2006/06/zsambeky.htm> (2011.10.20.)

⁸⁹ BOROVSKY SAMU: *Magyarország vármegyéi és városai. Vas vármegye*. (Reprint kiadás) Budapest, Dövény Művészeti Kft. 1989. 398. o.

⁹⁰ Első miniszterelnökünk, gr. Batthyány Lajos a grófi ághoz tartozott.

⁹¹ SCHRAMEK LÁSZLÓ PÉTER: *Batthyányak a Rákóczi-szabadságharcban*. In: *Hadtörténelmi Közlemények*. 72. évf. (2009) 2. szám 376.o.

A szabadságharc éveiben birtokos nemesek és a települések is igyekeztek különleges jogi védettségre szert tenni az emberélet és anyagi javak oltalmazása érdekében. II. Rákóczi Ferenc már 1704. március 29-én védlevelet adott ki Batthyány II. Ádám gyermekeinek birtokára. A dokumentum gyors kiállításának háttérében II. Rákóczi Ferenc és Batthyány Ádám barátsága állhat. Azonban a család másik ágába tartozó Batthyány Ferenc birtokait 1704-ben elkobzásra ítélte a Kőszegi Kamarai adminisztráció.⁹² A rövid életű Kőszegi Kamarai Adminisztráció a hadseregellátás biztosítását tekintette legfontosabb feladatának, mivel Károlyi Sándor az így megszerzett jövedelemből akarta biztosítani csapatai ellátását. Az 1706-ban újjáalakult Dunántúli Oeconomicalis Deputatio újabb Batthyány birtokokat konfiskált.⁹³

Amikor a kibontakozó Rákóczi-felkelés Vas megyét is elérte, a hegyháti és őrségi lakosság mindjárt a harcok elején a kurucok mellé állt. Kőszeg elfoglalásáról 1705. december 20-án Bercsényi írja: „rajtamentek Kőszegen az Őrségen fölszedett vagy ezerig való hajdúval a Bezerédjek.”⁹⁴ A Kőszegnél álló kurucok egy része Szentgotthárdnál folytatta a harcokat, ahol a kuruc seregek két jelentős ütközetet is győztesen vívtak meg az itt lakók tevékeny közreműködésével. Az osztrák seregek Johann Rabatta gráci várnagy által vezetett csapatai Szentgotthárd környékét fosztogatták. Erre a hírré Károlyi Sándor eléggé igénybe vett, de még jó harci szellemű katonáival erőltetett menetből indított harccal a Szentgotthárd melletti Nagyfalvánál szétverte Rabatta seregét. Ennél is fényesebb volt Bottyán János 1705. évi szentgotthárdi sikere. Bottyán János rajtaütésszerű támadásával szemben Heister Hannibál tehetetlennek bizonyult.⁹⁵

Az őrségiek tehát a harcokba is bekapcsolódtak, s az alkalmat felhasználva oltalomlevelet kértek a fejedelemtől. A protekcionális 1706. június 7-én kelt Érsekújvárott : *„Őrség Tartományban lakos hiveinknek az Haza közönséges szabadságáért való fegyverkezésben nagy készséggel, és serénységgel meg mutatott jó magok viselet kegyelmes tekintetbe vevén... érdemesnek ítéljük arra, hogy az hadi szolgálaton kívül... minden egyéb tereh viselésektől tellyességgel eximáltassanak .”* Még arra is kitér a protekcionális, hogy: *„ezen Levelünk által valameddig az Hazát fegyverrel szolgálják mind addig a tereh tevések alól fel szabadítatnak lenni.”* Az irat

⁹² U.o.364.o.

⁹³ U.o.376.o.

⁹⁴ BENCZIKGYULA:Ivanc.http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/100_falu/Ivanc/index.htm (2011.10.20.)

⁹⁵ KUNTÁR LAJOS (szerk.): *Szentgotthárd*. Helytörténeti, művelődéstörténeti, helyismereti tanulmányok. 1981, Szombathely, 11.o.

azt is rögzíti, hogy: „erőszakosan meg nevezett hiveinkre beszállani, étel, ital, abrakbeli gazdálkodásra erőltetni semmiképpen ne merészellyék.”⁹⁶

Ebből a fejedelmi oltalomlevélből néhányan azt a következtetést vonták le, hogy Rákóczi Ferenc megerősítette az Őrség régi szabadságát. Stahl Ferenc szerint mindez felettébb megalapozatlan és elhamarkodott állítás. Szó sincs kiváltságos helyzetükről, csupán a hadi szolgálat fejében kapnak felmentést minden egyéb „tereh viselésétől”, azaz az országos és megyei adó, valamint beszállásolás alól. A földesúri szolgáltatásokról nem történik említés. Ezeket valószínűleg egyszerűen nem teljesítették, lévén a földesúri család a labancok oldalán állt.⁹⁷

A protekcionálisak Mezey Barna szerint nem esnek a fejedelmi rendeletek kategóriájába: a nyílt levél külalak jelen esetben a tartalom súlyát volt hivatva megnövelni.⁹⁸

3.2.2. A protestáns Őrség

Az őrségiek vallási okok miatt is csatlakoztak a kurucokhoz. A Habsburgok erőszakos katolizálásának az volt az eredménye, hogy az ország nagyszámú protestáns lakosságában végtelen gyűlölet élt a császár kegyeltjei, a katolikusok ellen, s a református és evangélikus nemesség között is nagy volt az ellentét. A kuruc hadsereg legénysége, köztük az őrségiek is túlnyomórészt protestáns vallású volt, és sokan közülük úgy látták, hogy ütött az óra a vallási sérelmek megtorlására is. Sok helyen véres összetűzésre került sor az egykor elkobzott templomok, iskolák visszavételéért. Már attól kellett tartani, hogy az évtizedek alatt mesterségesen szított vallási gyűlölet, belső villongás szétforgácsolja a felkelők erejét. Rákóczi pátens⁹⁹ bocsátott ki, melyben megtilt minden vallási gyűlölködést.¹⁰⁰

A protestáns Őrség életében 1730-tól gyökeres változás állt be, ugyanis ekkortól korlátozták szabad vallásgyakorlásukat. Miután III. Károly kibocsátotta vallásügyi

⁹⁶ STAHL :i.m. 2. rész. 391.o.

⁹⁷ U.o. 392.o.

⁹⁸ MEZEY BARNA: „Öszve-szövetkeztetett Szövetségünknek kötele” A jogalkotás alkotmányos keretei a Rákóczi-szabadságharcban, 2009, Budapest, Gondolat Kiadó, 242.o.

⁹⁹ A szabadságharc idején kibocsátott pátensek tartalmi szempontból számos fajtát képeztek, sokszor egyedi intézkedéseket, jogi normákat nem tartalmazó kiáltványokat, deklarációkat foglaltak magukban. A joghistorikusok ellentétben a történésekkel a pátensen királyi rendeletet, vagyis jogszabályt értenek. A jogi erővel nem bíró nyílt levelet kiáltványnak értelmezik. Mezey Barna: i.m. 237. o.

¹⁰⁰ KÖPECZI BÉLA – R. VÁRKONYI ÁGNES: *II. Rákóczi Ferenc*, 1976. Budapest, Gondolat, 137. o.

rendeletét, a Carolina Resolutiot rövidesen megkezdődött a Vas megyei protestáns gyülekezetek felszámolása. Míg Kemenesalján nehézségek nélkül megtörtént a rendelet végrehajtása az alispán, Rosty vezetésével, addig az Órségben és hegyháton erős ellenállásba ütköztek az osztrák törekvések. Az ellenálló falvakat csak katonai megszállással sikerült megtörni, majd ezen lépés után kerülhetett sor az elfoglalt épületek katolikus plébánosok részére történő átadására. II. József 1781-es türelmi rendeletéig a Vas megyei evangélikusok és reformátusok csupán 3 artikuláris helyen, Nemescsón, Dömölkön és Felsőőrön tudták vallásukat gyakorolni.¹⁰¹

3.2.3. Az órségi jobbágyság helyzete a 18. században

1709 után a labancoknak sikerült a vidéket véglegesen visszafoglalni, a földesúri hatalom konszolidálódott.

Az órségieknek a 18. század első felében nem csupán vallásgyakorlásuk csorbítása jelentett problémát. Sorsuk egyre nehezedett, gazdasági helyzetük tarthatatlanná vált. Batthyány Zsigmond az Órség tisztségviselőit (őrnagyukat, ispánjukat) is elmozdította tisztségükből. A korábbi, heti 3-4 napos robotot, amelynek teljesítése hetente váltakozott a falvak között, mostanra rotáció nélkül hajtották végre, így az akár a havi 3 hetet is elérhette. Az órségieknek az elmaradt igásnapokon kívül a robot elől elszökő társaik büntetését is meg kellett fizetniük. A súlyos terhek magyarázatát így foglalhatjuk össze: a fejlődő allodiális gazdaság növekvő munkaerő szükségletét az uradalom robotmunkából igyekezett fedezni. 1764-ben a Batthyány uradalom hitbizományi formát kapott, megszervezték a majorátust. A távolabbi cél elérését szolgálta ez a lépés, mégpedig a birtok felaprózódásának elkerülését.¹⁰²

1765-66-ban a jobbágyterhek magasán történő limitálása miatt forrongás tört ki az uradalom németújvári részén. A nyugtalanság áterjedt az Órségre is, a mozgalom vezetőit perbe fogták, majd a viszonyok rendeződése után kihirdették az Urbáriumot.¹⁰³ Ahhoz, hogy a jobbágyhelyzetet reálisan tudjuk megítélni, szükség van a jogi szabályozás áttekintésére. Először is az 1723. évi XVIII. törvényt kell megemlítenünk. A törvény elfogadására az adóalap védelme érdekében került sor, hiszen a nemesek továbbra is

¹⁰¹ MAYER – MOLNÁR: i.m. 119. o.

¹⁰² STAHL: im. 3. rész 555. o.

¹⁰³ U.o. 556. o.

„vérükkel” adóztak, állami adók pedig csak a nem nemeseket terhelték. A törvény a puszták benépesítését mondta ki. Továbbá rögzítette azt is, hogy a földesurakat büntetéssel szankcionálja, amennyiben a lakosok nélküli területre nem engedik vissza azokat az egykori jobbágyokat, akik a porták szerint megszabott adókat az államnak fizették. Ennek az lett a következménye, hogy a pusztákat a korábbi szokásokkal szemben nem lehetett az allódiumokhoz sorolni, hiszen az állami adó alá bevett telkek a jobbágyok kezén mindvégig megmaradtak. Az 1723. évi LXII. törvény pedig úgy rendelkezett, hogy a földesurak nem csökkenthetik úgy az adóalapot, hogy egyik megyéből a másik megyében lévő birtokaikra helyezték át állami adóra kötelezett jobbágyaikat. Mária Terézia 1767. évi úrbéri rendelete szintén az állami adóalap megőrzése mellett foglalt állást. A jobbágyoknak a telekre vonatkozó jogai erősödtek, hiszen nemcsak a jobbágyföld allodizálása volt tilos, hanem a telkek utáni járadék mértékét sem lehetett megváltoztatni.¹⁰⁴

3.2.4. Batthyány család és az Őrségiek újabb pere

Az Őrség 1836. évi XLIII. törvény alapján felperesként perbe hívhatja a Batthyány családot: *„Vas Vármegyében kebeleztetett Őrségi Kerület lakosai kiváltságos jusaiktól állítólag történt erőszakos megfosztása éránti panaszainak birói elintéztethetése végett, az 1681-ki 55-dik törvénycikkely rendelete akkép világosíttatik: hogy a Panaszolkodók igazaik bebizonyítását rendes Törvény útján eszközölhessék; minek könnyebbítése végett ügyöket a Korona Ügyvédje pártolása alá veendi.”*¹⁰⁵ A felperesi legitimáció megszerzésére azért volt szükség, mert az 1802. évi XX. törvény ugyan tett engedményeket a nem nemesek perlekedésével kapcsolatban, de a földesúri hatalom alatt lévők *„mivel alig vagy csak kárvallással pörösködhethének, ezután is a földesurak védelmezzék azon ügyekben, melyek eddigelé az ő fölperességük alatt indítottak.”*¹⁰⁶ Esetünkben pedig az a helyzet állt elő, hogy a jobbágy saját földesurával szemben akart pert indítani. Ahhoz, hogy a pert meg lehessen kezdeni az uralkodótól kellett speciális felmentést kérni a felperességet kizáró törvény alól.

¹⁰⁴ OROSZ ISTVÁN: A jobbágyfelszabadításhoz vezető út. In: História 38.évf. (2011.) 4. sz. 30-33. o.

¹⁰⁵ 1836. évi XLIII. törvény. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5188> (2012.03.14.)

¹⁰⁶ 1802. évi XX. törvény. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=4999> (2012.03.14.)

Az 1836-os törvény megszületésében fontos szerepet játszott értelmiségiek közül elsőként Pálóczi Horváth Ádámot¹⁰⁷ kell megemlítenünk. Ő volt a reformátusok ágense, így került kapcsolatba az őrségi reformátusokkal 1795-ben. Mindvégig kitartott azon álláspontja mellett, hogy az őrségek ősei nemesként bírták a kerületet. Azt tanácsolta nekik, hogy okiratok segítségével igazolják állításukat, azonban ezeket semmiképpen se az országgyűléshez nyújtásuk be.¹⁰⁸ 1805-től Szép Ábrahám, pápai ügyvéd is az őrségek ügye mellé állt. A birtokukban lévő okiratok átvizsgálása után arra a következtetésre jutott, hogy 1536-os I. Ferdinánd-féle donatio hamisítvány és a Rudolf-féle 1595-ös oklevél eredetiségének bizonyítása is további kutatásokat igényel. A nemesedésről így ír: „Aki meg akar nemesedni a Vármegye Fiscalisat kell neki megactiózni, hogy a Jobbágyi tereh alól felszabadulhasson. Ezen kívül ... a maguk Genealógiáját mind addig tartoznak de gradu ad gradum megmutatni, míg az öreg Attyokra érnek...”¹⁰⁹

A 18-19. században egyre élesebb lett a kontraszt a még mindig feudális vonásokkal rendelkező jog és a polgári irányú gazdasági-társadalmi fejlődés között. A jogrendszer az uralkodó osztály védelmét szolgálta, s mindinkább a fejlődést akadályozta. Ez a megállapítás érvényes volt a perjogra is, amelynek legfőbb jellemvonása a fellebbezési lehetőségek egységes szabályozásának hiánya volt. Így a polgári ügyek közül a szolgabírói vagy az alispáni ítélőszéken indult per (a hétszemélyes tábláig) 4, a megyei sedrián indult per 3, a királyi táblán kezdett ügy 2 fórumot járhatott meg. A királyi tábla ugyanis vegyesfokú bíróság volt: a királyi fiscus aktív és passzív pereit, az őrségi joggal kapcsolatos sokféle ügy, az ún. nagyhatalmaskodás esetei stb. első fokon a királyi tábla hatáskörébe tartoztak. Egyéb, az alsó bíróságok előtt indult perek viszont fellebbezés útján kerültek a királyi tábla elé. Utóbbtól mindkét esetben fellebbvitelnek volt helye a hétszemélyes táblához.¹¹⁰

¹⁰⁷ Pálóczi Horváth Ádám (1760-1820) Ügyvéd, mérnök és költő. 1790-től országgyűlési követ, Zala, Veszprém, Baranya és Somogy vármegyék táblabírája. Buzgó kálvinista, egyháza világi gondviselője. Legmaradandóbb műve: Ötödfélszáz énekek című gyűjteménye. Az „őrségek jótevője” - áll Bajánsenye református templomának díszkapuja és a szószék mellett elhelyezett emléktáblán.

¹⁰⁸ STAHL: i.m. 3. rész 557.o.

¹⁰⁹ PAPP VILMOS: *Őrségi iratok* 1. rész. In: *Vasi Szemle*, 1970. 4. szám 597-612. o.

¹¹⁰ VARGA ENDRE: *Polgári peres eljárás a királyi curián, 1724-1848/49*. In: *Levéltári Közlemények*, 39. (1968) 2.szám 269-270. o.

3.2.4.1. A táblai per szakaszai

A táblai per perszakaszokra osztva mutatható be legpontosabban. Hat perszakot kell megemlítenünk, időrendben haladva először az előkészületi szakot, aztán az exceptiók szakaszát, majd az allegatiók szakaszát, s végül a befejezési-, a perorvoslati- és a végrehajtási szakokat, amely három a valóságban gyakran összefonódott.

A per megindítása keresetlevél (libellus actionalis) benyújtásával történt a leggyakrabban, sok alperes esetén kérték csak ki a perbehívó parancsot (mandatum evocatorium). A királyi tábla elé idézést perbehívásnak (evocatio) nevezték. Az esetek többségében a felperes ügyvédje a keresetlevél benyújtásakor az alperesnek szóló idéző levelet kért a personalistól. A királyi táblán állították ki az idézőlevelet, amely a perfelvétel napját közölte, s annyi példányban készült el, ahány perbehívandó alperes volt. Az idézőlevél minden példányához csatolták a keresetlevélnek egy-egy hiteles másolatát is.¹¹¹ Az őrségiek e fejezetben vizsgált pere során az első forrás egy 1840. augusztus 22-én kelt levél, amelyből megtudjuk, hogy a perbehívás megtörtént. Az őrségiek ebben a levélben kérték a személynöktől azt is, hogy szorítsa az alpereseket érdemi védekezésük lehető leghamarabbi előterjesztésére. Ez azért volt szükséges, mert az alperesek formai kifogásokkal hosszú ideig kerülték a válaszadást a keresetre. A per felvétele végül 1841 szeptemberében történt meg a királyi tábla előtt. A fiscust Hubay József képviselte, alperesként Batthyány Zsigmond és Károly szerepeltek.¹¹²

Érdemes megemlíteni, hogyan zajlott a perfelvétel (levata) valójában. A kitűzött napon az ülés megkezdése előtt a felperes ügyvédje a királyi táblán az expeditornál benyújtotta a perjegyzőkönyv első ívét a per alapját képező első melléklettel együtt. Szólításra állott elő az alperes ügyvédje, és a királyi tábla előtt jelentkezett. Így indult meg ténylegesen a per, s lépett aztán a második perszakba. Mind az exceptió, mind az allegatiós szakasz az ősi, szóbeli perre emlékeztetett. Érvelések, feleletek, viszontfeleletek határoztak meg ezt a két szakaszt.¹¹³ Az őrségiek érvelésüket írásos bizonyítékaikra építették. Ezek közé tartozott a zágrábi káptalan jelentőlevele I. Ferdinándhoz 1536-ból. A káptalan név szerint felsorolt nemeseket iktatott be a király mandátuma alapján az Őrség 18 falujának birtokába. I. Ferdinánd oklevelében hivatkozott

¹¹¹ U.o. 273-275. o.

¹¹² STAHL: i.m. 561.o.

¹¹³ VARGA: i.m. 276. o.

III. Lászlóra mint korábbi adományozóra. A felperesek bemutatták továbbá III. Ferdinánd-féle 1648-as mandátumukat, valamint bizonyítékaik közt szerepelt az 1681-es országgyűlési jegyzőkönyv kivonata, a földesúr és az Őrség között 1685-ben kelt egyezség, Rákóczi Ferenc protekcionálisa, a Vas megyei megbízottak 1834-es jelentése.

Érvelésük alapját elsősorban az 1536-os adománylevél jelentette. A káptalani jelentést 1817-ben a zágrábi káptalan elismerte sajátjának, ezen kívül Horváth István pesti professzor szakértői véleményét is mellékelték a felperesek, amely tanúsította, hogy a szakértőnek bemutatott oklevél hiteles. A periratok az 1536-os oklevelet egyszerű átiratban közölték, tehát annak csak a tartalmát ismerhették. Az őrségiek érvelésének másik támpontja I. László törvénykönyvének (II. 17.) az örökről szóló cikkelye volt, amely következőket mondta ki: „Tehát a végbeli katonák, a kiket közönségesen öröknek neveznek, ha az ispán tudtán kívül mivelnek valami afféle dolgot, ha szegények, veszítsék el szabadságukat.” Az ügyvéd ebből a cikkelyből fontos következtetéseket vont le. Szerinte az örök - értelemszerűen ide tartoznak az Őrség lakosai - királyi szerviensek, akiket ezért megilletnek a nemesi jogok, a személyes szabadság és a tulajdonhoz való jog.¹¹⁴

Az eljárás ezen szakaszával kapcsolatban kell megemlíteni, hogy az alperes ügyvédje excipialni szokta a keresetlevél és a többi felperesi irat formáját, szövegezését. Esetenként megpróbálta bebizonyítani, hogy a kereset többféle követelést tartalmaz (actio est cumulata). Az utóbb említett kifogás a perrenddel volt kapcsolatban, ugyanis egy actioban csak egyetlen dolgot, és csak egyetlen címen lehetett követelni. Szintén az alperes ügyvédje által alkalmazott eszköz volt a felperes jogi cselekvőképességének kétségbe vonása olyan címen, hogy például az ellenfél kiskorú, nemessége vitás, stb.¹¹⁵

Batthyányak ügyvédje a felperesek érveire történő válasza során először a felperesek legitimációjának értelmezését támadta, szerinte a per megindításának a lehetősége még nem jelenti törekvéseik igazolását. Majd az oklevelek bizonyító erejének kétségbe vonása után tért vissza a perjogi kifogáshoz. Szerinte az 1836. évi XLIII. tv. nem elégséges, hiszen az őrségiek jobbágyok, és esetükben a földesúri fórum, az úriszék megkerülésével kívánnak ítéletet hozni a perben.¹¹⁶

1845. szeptember 15-én a per folytatására utasította egy közbenső ítélet a feleket. Az ítélet ellen az alperes ügyvéd rögvést fellebbezést jelentett be. A táblán a „perbeli

¹¹⁴ STAHL: im. 561. o.

¹¹⁵ VARGA: i.m. 281-285. o.

¹¹⁶ STAHL: im. 562. o.

felelés” addig tartott, míg a felek valamely részletkérdést bírói döntés alá bocsátották. Az ilyenkor hozott közbenszóló ítélet (*deliberatio interlocutoria*) zárta le az illető részkérdést, majd az ügyvédek tovább folytatták vitájukat. Az alaki kifogások kimerítése után az ügyvédek az ügy érdemébe bocsátkoztak, ez volt a *litis constentatio*. A harmadik, *allegatiós* szakasz ettől a mozzanattól az utolsó, definitív ítéletig tartott. Ezt a perszakot tekintjük a *per* derekának, mivel itt folytak az ügy lényegét érintő, érdemi viták. Az érdemi érvelések, *allegatiók* számát négyben határozták meg mindkét fél részére. A valóságban ezzel szemben az ellenfelek válaszai, viszontválaszai (a replikák, duplikák, triplikák, quadruplikák, quintuplikák) a fent meghatározott számot többszörösen meghaladták.¹¹⁷

A dolgozatomban elemzett *per* harmadik szakaszában az őrségiek történelmi példákkal igyekeztek alátámasztani igazukat, s itt hívták fel a figyelmet arra, hogy helytelen az a következtetés, miszerint az őri kötelesség megszűnésével a kiváltság is megszűnt volna, és az örök jobbágysorba süllyedtek. A szentgáli királyi vadászok, a szentkirálysabadjai királyi szakácsok és a felsőőriek is nemesi szabadsággal rendelkeztek. Az alperesi ügyvéd pedig ismét az I. Ferdinánd féle oklevelet támadta érvelése során. Elsősorban arra hivatkozott, hogy az 1286-os oklevél hiányában, az „ősöktől” történő leszármazás bizonyítása nélkül, a Kúrián hiányai ellenére elfogadott oklevél sem jelentene elegendő bizonyítékot.

Később az alperes ügyvéd a *per* megszüntetését indítványozta a bíróság számára. Két okkal támasztotta alá igényét: az őrségiek az 1685-ös egyezség érvénytelenítése nélkül nem perelhetnek, másrésztől egy 1678-as úriszéki ítéletet kellett volna perújítással megtámadniuk, nem pedig táblai *pert* kezdeményezni. A *perirat* bejegyzései a következőkkel zárulnak „a fölpörösök merő fellegvárakat állítottak fel maguknak és ott a saját képzelődésük alkotta kéjeket örömittasan élvezik...”¹¹⁸ Stahl Ferenc munkájában felhívja a figyelmet arra, hogy a *peranyag* nem tartalmaz több bejegyzést az 1846 húsvét utánin kívül.

A *per* megszüntetését nem a Kúria mondta ki. Vizsgált *perünk* a pereknek azon csoportjához tartozik, amelyeket befejezetlen táblai pereknek (*processus tabulares non terminati*) nevezünk. E polgári perek jellemzője, hogy a királyi táblán első fokon 1790-1848 között kerültek felvételre, s az anyagi jog változásai, illetőleg az osztrák

¹¹⁷ VARGA: i.m. 286-287. o.

¹¹⁸ MOL Bírósági Levéltár O 20 *Processus tabulares non terminati*. 61. csomó „E” 1822-1847. Eörseg pere 1841. szept. 15.

törvénykezési rendszer bevezetése következtében befejezetlenül maradtak. Azonban az 1848. évi IX. tv kimondta „az urbér és azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok (robot), dézma és pénzbeli fizetések megszüntetését,”¹¹⁹ így az új kor küszöbén az őrségek már földjeik szabad tulajdonosaivá válhattak.

A szóban forgó „1286”-os oklevelet csak 1997-ben tették közzé, amikor a református pápai egyházkerület levéltárának okleveleit kiadta Köblös József.¹²⁰ Két oklevél is előkerült: a már említett „1286”-os, és ennek egy valószínű 18-19. századi átirata. Azonban a szerző mindkét oklevelet hamisnak tekinti. Az állítólag 1286-ban kiadott oklevélben helytelenül szerepel III. László neve, hiszen ekkor IV. László uralkodott (1272-1290). Az is érdekes, hogy a 18-19. századi másolaton már IV. László szerepel. Az oklevél pecsétje is hamis, és az évszámban is javítás van. Az oklevélben felsorolt családneveket Stahl Ferenc összehasonlította az 1550-es urbárium¹²¹ családneveivel, és egyetlen azonosságot sem talált. Én is tanulmányoztam ezt az urbáriumot, mely 356 családfő nevét sorolja fel, és több esetben találtam egyezést a hamis oklevél 103 családneve között, pl.: Fodor, Baxa (Baksa), Saska (Sáska), Zép (Szép), Zabó (Szabó) stb. Ezek az adatok azt ugyan bizonyítják, hogy régóta ugyanazok a családok lakják az Őrséget, de azt nem, hogy nemesek lettek volna.

Összegzés

Az őrségi örökkel kapcsolatos legendákról a dolgozat és a kutató munka eredményeképpen bebizonyosodott, hogy azok nem igazolhatók jogtörténeti szempontból. Az valóban bizonyítható, hogy az örök az Árpád-korban a szabad, katonáskodó réteghez tartoztak, azonban az Anjou-korban sem az országos nemességbe nem sikerült bejutniuk, sem őrí jogállásukat nem sikerült megőrizniük. 1391-ben jobbágysorba kerültek, majd 1524-től a Batthyány család földesúri hatalma alá kerültek.

A tanulmányban feltárt tények alapján kétségtelenül megdőlt az a legenda, amely szerint a Batthyányak kényszerítették jobbágysorba az egykori öröket. A második, az

¹¹⁹ 1848. évi IX. tv. <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=527> (2012.03.28.)

¹²⁰ KÖBLÖS JÓZSEF: *A Dunántúli Református Egyházkerület Levéltárának magyar vonatkozású középkori oklevelei: 1265-1525.* (Forrásközlések 1.) Dunántúli Ref. Egyházker. Tud. Gyűjt., Pápa, 1997. <http://mek.niif.hu/02200/02253/html/06.htm> (2012.03.28.)

¹²¹ *Az Őrség urbáriuma* 1550. MOL Mikrofilmtár 4315. doboz.

őrségek tudatában a mai napig élő nemesség kérdéskörével kapcsolatban is eloszlanak a feltevések. Azt viszont nem jelenthetjük ki, hogy nemesek egyáltalán nem éltek az Őrségben. Az eddig csak átiratban ismert 1364-es oklevél fordításakor ugyanis bebizonyítottam, hogy Saska Péter és unokatestvérei is nemessé lettek Nagy Lajos adománylevele révén. A sors különös játéka az, hogy a felsőőrieknek egy hasonló oklevél alapján sikerült az országos nemességbe jutniuk.

Az őrségek szabadulási kísérletei a földesúri hatalom alól rendszerint eredménytelenül végződtek. A perek két síkon folytak: az úriszéken mindig a jobbágyszolgáltatások elmulasztása miatt hozták az ítéleteket, az országos fórumokon pedig szabadságuk visszaszerzéséért küzdöttek az egykori királyi örök.

Irodalomjegyzék

1. 1576-os urbárium. <http://www.kercaszomor.hu/wp-content/uploads/2010/02/eorseghy-tarthoman.doc> (2012.02.21.)
2. ÁGOSTON GÁBOR-OBORNI TERÉZ: *A tizenhetedik század története*. Pannonica Kiadó, Budapest, 2000.
3. Alsóőr. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/kulhoni_magyarsag/2009/Alsoor/pages/004_pusztulas_es_ujjaszuletes.htm (2012.01.10.)
4. BÁN PÉTER: *A nyugat-dunántúli Batthyány –uradalmak birtokigazgatási rendszere a XVII. század első felében*. In: *Agrártörténeti Szemle* 21. évf. (1977) 24-71. o.
5. BARISKA ISTVÁN: *A Dunántúl és a szatmári béke*. <http://www.vasiszemle.t-online.hu/2011/03/bariska.htm> (2011.10.20.)
6. *Batthyányak évszázadai. Tudományos konferencia Körmenden*. Körmend Város Önkormányzata, Körmend-Szombathely, 2006.
7. BENCZÉDI LÁSZLÓ: A „vitézlő rend”. In: *História* 4. évf. (1982) 54-56. o.
8. BENCZIK GYULA: *Ivánc*. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/100_falu/Ivanc/index.htm (2011.10.20.)
9. BOROVSKY SAMU: *Magyarország vármegyéi és városai. Vas vármegye*. (Reprint kiadás) Dóvin Művészeti Kft., Budapest, 1989.
10. *Családunk története*. http://www.batthyany.at/16_jahrhundert.html?&L=2 (2012.02.24.)
11. DEGRÉ ALAJOS: *Úriszéki peres eljárás a Dél-Dunántúlon a XVIII-XIX. században*. In: *Levéltári Közlemények*, 1961. 101-128. o.
12. DÉNES JÓZSEF: *A vasvári ispáni vár és a várispánság története*. In: *Fejezetek Vasvár történelméből*. Szerk.: Pusztay János. Documenta Savariensia 2. Szombathely, 2001.
13. ECKHART FERENC: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest, 1946.
14. ENGEL PÁL: *Nagy Lajos ismeretlen adományreformja*. In: *Történelmi Szemle* 39. évf. (1997) 2. sz. 137-157. o.
15. *Falvak a sánc mögött*. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/100_falu/Oszko/pages/004_falvak_a_sanc_mogott.htm (2011.11.28.)
16. HERÉNYI ISTVÁN: *Magyarország nyugati végvidéke*. Argumentum Kiadó, Budapest, 2007.

17. IVÁNYI EMMA: *Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége 1681–1713* (Magyar Országos Levéltár kiadványai, III. Hatóság- és hivataltörténet 10.) Budapest, 1991.
18. Kiss Gábor - Tóth Endre régészek kutatásai. http://forestpress.hu/jie_hu/index.php?option=com_content&task=view&id=11548&Itemid=70 (2011.12.28.)
19. KISS GÁBOR – ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS: *A Vas megyei Őrség településnevei*. In: Hoffmann István – Tóth Valéria: *Helynévtörténeti tanulmányok* 3. <http://mnytud.arts.klte.hu/ht/3/ht3.pdf> (2012.01.04.)
20. KISS LAJOS: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.
21. KOLTAI ANDRÁS: *Batthyány Ádám műveltségének világa*. <http://mek.niif.hu/03200/03234/html/batthyany10.htm> (2012.02.03.)
22. KOLTAI ANDRÁS: *Egy magyar főrend pályafutása a császári udvarban. Batthyány Ádám* (Bécs 1630–1659) *Korall* 9. 55-78. o.
23. KÖPECZI BÉLA – R. VÁRKONYI ÁGNES: *II. Rákóczi Ferenc*. Gondolat, Budapest, 1976.
24. KRISTÓ GYULA: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988.
25. KRISTÓ GYULA: *Magyarország története 895-1301*. Osiris Kiadó, Budapest, 2007.
26. KUNTÁR LAJOS (szerk.): *Szentgotthárd. Helytörténeti, művelődéstörténeti, helyismereti tanulmányok*. Szombathely, 1981.
27. MARCZALI HENRIK (szerk.): *A magyar történet kútfontainak kézikönyve*. Históriaantik Könyvesház Kiadó, Budapest, 2011.
28. MAYER LÁSZLÓ - MOLNÁR ANDRÁS (szerk.): *Források a Muravidék történetéhez*. Szöveggyűjtemény. 1. kötet. Szombathely-Zalaegerszeg, 2008.
29. MEZEY BARNA: *„Őszve-szövetkeztetett Szövetségünknek kötele” A jogalkotás alkotmányos keretei a Rákóczi-szabadságharcban*. Gondolat, Budapest, 2009.
30. NAGY IMRE: *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius* (VIII.) Budapest, 1891.
31. OROSZ ISTVÁN: *A jobbágyszabadításhoz vezető út*. In: *História* 38. évf. (2011) 4. sz. 30-33. o.
32. *Őrök földje*. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/100_falu/Szentgyorgyvolgy/pages/003_orok_foldje.htm (2011.12.28.)
33. PÁLFFY GÉZA: *A tizenhatodik század története*. Pannonica Kiadó, Budapest, 2000.
34. PAPP VILMOS: *Őrségi iratok* 1. rész. In: *Vasi Szemle*, 1970. 4. szám 597-612. o.
35. R. VÁRKONYI ÁGNES: *Értéktrend és személyiség*. In: *História* 1994. 10. szám

36. SCHRAMEK LÁSZLÓ PÉTER: *Batthyányak a Rákóczi-szabadságharcban*. In: *Hadtörténelmi Közlemények*. 122. évf. (2009) 2. sz. 357-391. o.
37. STAHL FERENC: *Az Őrség jogállása*. 1-3.rész. In: *Vasi Szemle* 28. (1974)
38. SUMOGYI ZOLTÁN (szerk.): *Batthyány breviárium*. Batthyány Társaság, 1991.
39. TRINGLI ISTVÁN: *Megyék a középkori Magyarországon*. In: *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei*, 27. (2001) 15-50. o.
40. VARGA ENDRE: *Polgári peres eljárás a királyi curián, 1724-1848/49*. In: *Levéltári Közlemények*, 39.(1968) 2. sz. 269-312. o.
41. VARGA J. JÁNOS: *Katonai bíraskodás a 16-17. századi Dunántúlon*. In: *Zalai Múzeum* 4. (1992) 35-44. o.
42. VARGA J. JÁNOS: *Mehmed Csolak bég és a magyar főurak*. In: *História* 17. évf. (1995) 8. sz. 9-11. o.
43. ZIMÁNYI VERA: *Tisztartó a 17. században*. Jobbágy Dániel
<http://www.tankonyvtar.hu/historia-1989-012/historia-1989-012-081013-2>
(2012.02.14.)
44. ZIMÁNYI VERA: *Supplicationum merita. A Batthyány I. Ádám földesúrhoz és dunántúli főkapitányhoz intézett kérvények kivonatai*. http://epa.oszk.hu/00600/00617/00002/tsz98_3_4_zimanyi_vera.htm (2012.01.28.)
45. ZSÁMBÉKY MÓNICA: *A Batthyány hercegek ősanja Strattmann Eleonóra*.
<http://www.vasiszemle.t-online.hu/2006/06/zsambeky.htm> (2011. 10.20.)
46. ZSOLDOS ATTILA: *A vasi várispánság felbomlása*. In: *Vasi Szemle* 54. (2000) 1. sz. 27-46. o.
47. ZSOLDOS ATTILA: *Confinium és marchia. Az Árpád-kori határvédelem néhány intézményéről*. In: *Századok* 134. (2000) 1. sz. 99-116. o.

Levéltári források:

BORSA IVÁN (szerk.): *A Balassa család levéltára 1193-1526* (MOL kiadványai 2. sorozat : Forráskiadványok 18. 1990.

Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Internetes kiadás (DL-DF 5.1) 2009.

KÖBLÖS JÓZSEF: *A Dunántúli Református Egyházkerület Levéltárának magyar vonatkozású középkori oklevelei: 1265-1525.*(Forrásközlések 1.) Dunántúli Ref.

Egyházker. Tud. Gyűjt., Pápa, 1997. <http://mek.niif.hu/02200/02253/html/06.htm>
(2012.03.28.)

MOL Batth. lt. AA. Alm. 1. lad. 6. No 24.

MOL Batth. lt. AA. Alm. 1. lad 6. No 63.

MOL Batth. lt. AA. Alm. 1. lad 6. No 86/5.

MOL Batth. lt. AA. Alm. 1. lad. 6. No 1682.

MOL Batthyány-missilisek 26. 1. Ábrahám Péter levele

MOL Bírósági Levéltár O 20 Processus tabulares non terminati. 61. csomó „E” 1822-1847. Eörseg pere 1841. szept. 15.

MOL P 1322. Kegyúri iratok, 1732.

NAGY IMRE: *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius (VIII.)* Budapest, 1891

Az őrség urbárium 1550. MOL Mikrofilmtár 4315. doboz.

Vas Megyei Levéltár Közgyűlési jegyzőkönyvek 1632-1687. kötet.

Törvények:

WERBŐCZY ISTVÁN: *Hármaskönyv.* http://www.staff.u-szeged.hu/~capitul/analecta/trip_hung.htm (2012.01.12.)

1681. évi LV. törvénycikk. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=4329> (2012.03.30.)

1802. évi XX. törvény. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=4999> (2012.03.14.)

1836. évi XLIII. törvény. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5188>
(2012.03.14.)

1848. évi IX. törvény. <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5277> (2012.03. 28.)